ئاشنابوون بە هیگڵ

پۆل ستراتێرن

و.كوردی:
ڕێباز مستەفا

پێداچوونەوەی : ئیسماعیل كوردە

چاپی یەكەم
هەولێر ٢٠٠٥

لەبڵاوكراوەكانی سەنتەری لێكۆڵینەوەی فیكریی و ئەدەبی نما
زنجیرەی(٤٣)

سەرپەرشتیكردنی پرۆژەی(٢١) كتێب
ئیسماعیل كوردە_ ڕێبین ڕەسوڵ ، جەمال پیرە

ناوی كتێب:ئاشنابوون بەهیگڵ
نووسینی: پۆل ستراتێرن
وەرگێڕانی بۆفارسی: مەسعودی عولیا
وەرگێڕانی بۆكوردی: ڕێباز مستەفا
تایپكردن: گۆڤاری ئایدیا
دیزانین: نما
تیراژ: ١٠٠٠
چاپی یەكەم: هەولێر ٢٠٠٥

مافی لەچاپدانەوەی بۆ گۆڤاری نما پارێزراوە

@kurdica

پێشەکیەکی پێویست

فیکرو فەلسەفەی هیگڵ بەئاستێك کاریگەری بەسەر فەلسەفەو فیکری دنیاو ئەڵمانیدا هەبووە، تاوەکو ئێستاش فەلسەفەی ئەڵمانی بەر لەدنیا قەرزارباری " هیگڵ"ە. وەك پاپینی پێیوایە کاریگەرییەکانی کەمتر نەبوون لە چامەکانی " مالارمێ"، وەلێ هیگڵ لەفەلسەفدا .

زێتر لەدوو سەدە دەبێت، هیگڵ فەیلەسوفی نێو باس‌و لێکۆڵنەوەو خواسە فەلسەفیەکانە، ئەگەرچی رابۆچوون لەسەر ئەم فەیلەسوفە جیاوازو ناکۆکن، وەلێ ئەوەی گرنگەو ناکرێ خۆی لێبشارینەوە ئایدیالیزمی دیالیکتیکیە کە لەسەر دەستی هیگل نۆژەنکرایەوە..

لەناو مشتومرە فەلسەفیەکانیش خوێندنەوەو لێکدانەوەی فەلسەفەی هیگڵ کارێکە بەئاسانی بەدی نایەت‌و، هەمیش پرسیارکردن لەهیگڵ پرسیاری دیکەو ناکۆتامان دێنێتەوە پێش.

قسەکردن لەهیگڵ‌و فەلسەفەکەی قسەکردنە لەسەختی بیرکردنەوەو گەیشتن بەسەختیەکانی، قسەکردنە لە رۆح‌و هەق، قسەکردنە لە زمانێك کە دەیەویست فەلسەفە بۆ خۆی بنوسێتەوە، قسەکردنە لەحەقیەت‌و واقیع لەنێو لۆژیك‌و نالۆژیکدا، قسەکردنە لە" ئایین، لەعەقڵ لە دیالیکتیك، لەناماقوڵی، فەلسەفە، ئازادی...تاد." بەو مانایەی ناساندنی هیگل یان ئاشنابوون بە هیگل ئەگەر ئاسانیش بێت، تێگەیشتن‌و خۆلێدەرباز کردنی کارێکە رێگای سەخت‌و مەعریفیانەی لەپێشەوەیە.

هەروەك چۆن مرۆڤە بیرمەندو عاقڵەکان ناتوانن لەمەعریفەو فیکرو فەلسەفە نەدوێن‌و خۆیان دەرباز بکەن، پێموایە تەواوی فەیلەسوف‌و بیرمەندانی د وای هیگڵ لەهەموو دنیا کەم تازۆر نەیانتوانیووە قسە لەهیچ تیۆرو تێزێك بکەن، گەر نەگەڕابنەوە بۆ قسەکردن لە هیگڵ، بەومانایەی نەیانتوانیووە خۆیان دەرباز بکەن یان فەلسەفە بەرهەم بهێنن، بەبێ ئەوەی لەکایەکانی فەلسەفە لای هیگڵ بدوێن.

بۆیە هەمیشە هیگڵ سەخترین فەیلەسوفی دنیا بووە. لەنێو هەموو ئەو سەختیانەی ژیان‌و فەلسەفەو بیرکردنەوە تیژەکانیدا، ئەگەرچی دواجار هیگڵی فەیلەسوف، نەیتوانی بەفەلسەفە کۆلێرا چارەبکات‌و کوشتی.

دیارە پێداچوونەوەی ئەم کتێبە لەلایەن کاك" ڕێباز"ی هاورێم بە بەندە سپێردرا بوو، ئەگەرچی من فارسیەکەشم شڕە فارسیە، وەلێ بە چەند هاوکاریەکی بچووکی هاورێم " جەمال پیرە" پێیداچوومەوە، هەم لەرووی رێنوسی کوردی‌و هەندێ کاری بچووکی زمانیش.. بەڵام سورم لەسەر ئەوەی کە کاك رێباز بەشی هەرە هەرە زۆری هەقەکەی بە وەرگێڕانەکە دابوو.. بۆیە تەنها دەتوانم بڵێم سوپاسی دەکەم کە بەپێداچوونەوەکە بە وردی کتێبەکەم خوێندەوە.

ئیسماعیل کوردە

پێشەکی خۆی

ساڵی ١٧٧٠، ئەو ساڵەی کە هیگڵی تێدا لەدایکبوو، کانت نامەی دەستپێکیی (مامۆستاییەکەی)لەزانکۆی کونیگسبێرگ پێشکەشکرد. لەهەمانساڵدا، هولدرلینی شاعیرو وۆردزورتی شاعیریش چاویان بەجیهان هەڵێنا. ڕێبازی حەماسەتو سیستمسازی گەیشتبووە ترۆپکی خۆیەوە. ئەوروپا لەدەروازەی گەورەترین گۆڕانی خۆیدا (لەقۆناغی ڕێنیسانس بەدواوە) خۆی دۆزیەوە. شۆڕشی فەرەنسا، دەرخەروجیلوەی سیاسی ئەو گۆڕانەو بزاڤی ڕۆمانتیزمیش سیماو مەزهەرە کلتوریەکەی بوو. لەم نێوەدا، شۆڕشی پیشەسازی، روخساری سەرتاسەری کیشوەری (ئەوروپا)ی خستە بەردەم گۆڕانکاریەوەوچەندین ساڵ دوای مەرگی هیگڵ، مارکس لەئامادەسازیوڕێکخستنی گۆڕانێکیتردا، دەژیا، گۆڕانێك کە روخساری سەدەی بیستەمی گۆڕی.

هیگڵ خۆشەویستییێکی زۆری بۆ هەردوو ئەو گۆڕانانە هەبوو. هیگڵی خوێندکار پێشوازی لەشۆڕشی فەرەنسا کردو هیگڵی بەساڵاچووش

سروودی ستایشکردنی دەوڵەتی پروسیای-کە دەوڵەتێکی زۆر محافزکارانە بوو-چڕی، ئەو گۆڕانە بنەڕەتیە لەدیدگای ئەودا، گۆڕانێکی هزریە، لەو جۆرەی کە تەنها لەچوارچێوەی شێوازی دیالەکتیکی ناسراوی ئەودا جێی دەبێتەوە. شێوازی دیالەکتیك لەدەستی هیگڵدا، ناشیرینترینوبەدقەوارەترین سیستمی فەلسەفی بوو کە تا ئێستا لەسەرگۆی زەوی مرۆڤ بیناسیبێ، هێنایە ئارا: سیستمێکی یەکپارچە بەڵام شێوازی هیگڵ، کاتێ کە کەوتە دەستی هەواداری بێ ئۆقرەی ئەو، یانی دەستی مارکس، گەورەترین شۆڕشی دوای شۆڕشی فەرەنسای هێنایە کایە، شۆڕشێك کە بەنۆرەی خۆی، دزێوترینوبەدقەوارەترین سیستمی سیاسی بوو کە مرۆڤ تا ئێستا دەیناسێو(لەزۆر رووەوە زۆر لەدەوڵەتی پرۆس دەچوو) پێکیهێنا. جێبەجێکردنی سیستمی دیالەکتیکی هیگڵ، کەم تا زۆر ماناکەی بەمشێوەیە بوو، هەرچەندە کە ڕەنگە خودی هیگڵ بەو شێوەیە لێینەڕوانیبێولێکی نەدابێتەوە.

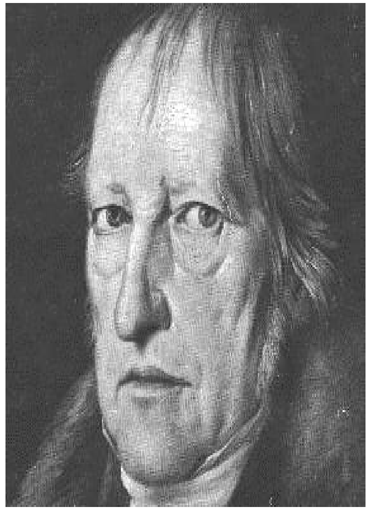

ژیانو بەرهەمەکانی هیگڵ

شوپنهاوەری، هاوکاری هیگڵ لەزانکۆی بەرلین، سەبارەت بەهیگڵ نووسیویەتی: (ئەو پەڕی بوێریی لەقسەی بێهوودەو وڕێنە، لەپێکەوەنانی قسەی سەرشێوێنەری سادەو خەیاڵاوی ـــ لەو جۆرانەی کە تەنها مەگەر لەدیواخانەکاندا بەدی بکرێن ـــ، دواجار لەهیگڵدا دەرکەوتنوبوونە بیانویەك بۆ بێ شەرمانەترین وبەربڵاوترین رازو نهێنییەك کە تا هەنووکە روویاندابێ، شتێك کە بەرهەم ودەرەنجامەکەی بۆ نەوەکانی ئاییندە باوەڕنەکراوەو وەکو ئەفسانە دێتە بەرچاوو وەك نموونەیەکی زەقی سەرەڕۆیی ئەڵمانیش دەمێنێتەوە.) مەبەست لەگێڕانەوەی ئەو تێڕوانینەی شوپنهاوەر، ئەوە نییە کە

داوەریکردنی (ئێمە سەبارەت بەهیگڵ) بخاتە ژێر کارتێکردنەوە بەڵکو تەنها ئاگادارکردنەوەیە. فەلسەفە لای هیگڵ، دەگۆڕێ بۆ پرسێکی زۆر لێبڕاو. بۆیە، باشتر وایە دروست لەدەستپێکی کاردا، هەموو چەشنە گاڵتەو نەستەقکارییەك بەلاوە بنێین. وەك ئەو ئامۆژگاریکارە ئینگلیزە سەختگیرو ترس خولقێنەی لەکاتی وەعزو ئامۆژگاریکردنی کۆمەڵێکی مۆدپەرستوسەرخۆشوخەندانی ئەو کات لە(بات Bath) سەبارەت بەئاگری دۆزەخ قسەی دەکرد، (بۆ ئەوانەی کە قاقا پێدەکەنن، ئومێدێك نەماوەتەوە.)

راستیەکە ئەوەیە کە فەلسەفە لای هیگڵ، زۆر گرانو (فێر بوونوتێگەیشتنی) پێویستی بەزۆرترین لێوردبوونەوەو هۆشیاری هەبوو. بۆیە، وا پێدەچێ کە شوپنهاوەر وێڕای توانای عەقڵی زۆر وردبینانەو تویکاریانەی خۆی، بۆ تێگەیشتن لەهیگڵ بەئەندازەی پێویست خۆی ماندوو نەکردووە. لەلایەکیتر، تەنانەت هیگڵ (خۆیشی) دانی پێداناوە کە (تەنها یەك کەس لە(قسەکانی) من دەگاتو تەنانەت ئەویش تێناگات.) ژمارەیەك لەرەخنەگران دەڵێن کە هێگڵ لەو قسەیەیدا زیادەڕۆیی کردووە، بەڵام بەراستی ئایا کەسێکی لەو جۆرە تاکو ئێستا بوونی هەبووە؟

گیۆرگ ویلهلم فریدریش هیگڵ، لە٢٧ی ئابی ساڵی ١٧٧٠، لەشاری شتوتگارت چاوی بەجیهان هەڵێنا. ماڵباتەکەی پشتاوپشت کارمەندانی دەوڵەت بوون، باوکی لەفەرمانگەی باجی ڤۆرتمبێرگدا کاری دەکرد. هیگڵ بەهۆی ئەو دەوروبەرەی کە تێیدا گەورەو پەروەردە ببوو، بەشێوەزاری تێکەڵوپێکەڵ (سوابیایی) (Swabian) : ئەو شێوەزارە دەگەڕێتەوە بۆ Swabia کە ناوی دەڤەرێکە لەئەڵمانیا. و.ف) دەئاخفتو تا کۆتایی تەمەنیشی ئەو شێوەزارەی هەر بەسەردا زاڵبوو، لەسەر ئەو باوەڕەشیدا پایەدار مایەوە کە سادەییو ساکاری، یەکێکە لەشکۆمەندیە بنچینەییەکانی پەروەردەی راستەقینە.

هیگڵ منداڵێکی بەردەوام نەخۆش بوو، بەر لەوەی بگاتە قۆناغی گەورەبوونی خۆی، چەندین جار تووشی نەخۆشی ترسناك بوو.

لەتەمەنی شەش ساڵیدا نەخۆشی خوریکەی گرت. ئەو نەخۆشیە بە رادەیەك سەختودژوار بوو کەهیچی وای نەمابوو گیانی لەدەست بدات. بۆ ماوەی زیاتر لەحەفتەیەك هیگڵ بینایی خۆی لەدەست داو (دوای ئەوە) بەشێوەیەکی دزێوو ناخۆش بەخوریکاوی مایەوە. لەیازدە ساڵیدا لەتایێك کە هەموو خێزانەکەیانی گرتەوەو دایکی لێ سەند، ئەو توانی لەو نەخۆشیە قوتاری بێتولەماوەی ساڵەکانی خوێندنیدا، بەهۆی تووشبوونی بەمەلاریا، چەند مانگێك لەنێوجێدا مایەوە.

هیگڵ لەکاتێکدا گەورە دەبووو دەچووە تەمەنی لاویەوە، هەموو جۆرە نووسینێکی دەخوێندەوە، بەرهەمی ئەدەبی، رۆژنامەکانوئەو نووسراوو نامیلکانەی کە دەگەیشتنە دەستیو کەموزۆر پەیوەندیان بەگشت لایەنەکانەوە بوو. بەمەشەوە، ئەو تەنانەت لەهەمان ساڵەکانی سەرەتای ژیانیدا، باوەڕی بەدیدی سیستماتیكو وردبینی هەبوو، بەوپەڕی وردەکاریەوە بڕگەو کۆپلەی هەڵبژاردەی لەهەر بابەتێك کە دەیخوێندەوە، لەدەفتەری یادداشتەکانی رۆژانەی خۆیدا، دەینووسینەوە. ئەو پەروەردە وردەکارانەیە بەشێوەی خۆدکارانە(یا وەکو خۆی وتەنی (کارخانەی بڕگەی هەڵبژاردە)ی ئەو، هەموو بابەتو لایەنێکی لەخۆدەگرت: لەزانستی قەدو باڵاو جەستەوە تافەلسەفە، لەجەمسەرنشینەکانەوە بگرە تا خۆبەنەخۆشی زانین. پرسی تایبەتو تاکەکەسی، تەنها ئەو کاتە دەکەوتنە سەر لاپەڕەی ئەو یادداشتە رۆژانەییانە کە دەبوونە بەدەرخەرو رۆشنکەرەوەی بنەماو بنچینەیەکی ئامانجدارو رەها. هیگڵ ئەو رۆژەی کەشتێکی ئەوەندە گرنگوشایانی باسی دەست نەکەوتبا لەدەفتەرەکەی خۆیدا تۆماری بکات، ئەو بابەتەی زۆر بەگرنگ دەزانی کە بنووسێ بۆچی ئەو هەلومەرجە

ناخۆشە هاتۆتە پێشوشتێکی بۆ نووسین دەست نەکەوتووە. خوێنەرانی ئارەزوومەندو خەڵکی لێکۆڵەری ئەو دوکانە وردەواڵفرۆشیە هزریە، رەنگە لەو یادداشتانەدا، دروست رووبەڕووی هەواڵێکی ئاگرکەوتنەوەی شوێنێك یا رەخنەیەك کە لەو کۆنسێرتەی بەشداری تێدا کردوە ببنەوەو لەدرێژەی هەمان لاپەڕەدا باسو شیکردنەوەیەك سەبارەت بەهەوای سارد، نووسینێکی کورت دەربارەی رێنۆنیکردنی (عیشق کڕین بەپارە، سەرچاوەی هەموو خراپەکانە)و پێرستێك سەبارەت بەو بابەتە بایەخدارەی کە ئەو لەو واژەنامە لاتینیەی کە تازە بەدیاری وەریگرتبوو تەرخان کراوە، بەدی دەکرێن.

یەکێك لەخوێنەرە لێکۆڵەرەکان دەنووسێت: (ئەو۔ واتە هیگڵ۔ وتارێك بەزمانی لاتین رێکدەخات، لەوەڵامدانەوەو رەتدانەوەی دیکتەکردنی بابەتێك بەزمانی ئەڵمانی بۆ وەرگێڕان بەخەتی لاتین بەڵگەکاری دەکات، بەرنامەی خوێندنی لەپەراوێزی یادداشتەکەیدا دەنووسێتەوە، دەڵێت کە ئەوو دۆستەکانی لەسیمای کچە شۆخەکاندا رادەمان، دەربارەی ویرژیلو دیمۆستنێس شتگەلێك یادداشت دەکات، ئارەزوومەندو چوستو بزێوی ئەو کاتەیەکە دەکەوێتە بەزمەوەو جیهانێکی ئەستێرانەو یەکشەممە سێ دانگەی رۆژ کار دەکات.)

ناتوانین هەروا سووكوسادە لەئەندازە بەدەر جەخت لەسەر گرنگی ئەو (کارخانەیەی بڕگە هەڵبژاردەکان) وەك شێوەیەك کە هەم دەرخەری زانایی تایبەتوهەم نیشاندەری وشکیی کەسایەتی نابەجێیە، بکەینەوە. لەو کتێبە قەبارە گەورەو گرنگانەی کە هیگڵ دواتر نووسینیو بڵاویکردنەوە، چاوگگەلێکی پڕاوپڕ لەزانیاری بەرچاو دەکەون کە کەم تا زۆر لەتوانای مرۆڤ بەدەرن. ئەو راستیەی کە زۆرجار لەو چاوگانە، هەڵەی بچوك بچوك بەدی دەکرێن، تەنها ئەوەن کە پانتایی فراوانی زەینی هیگڵ دەسەلمێنن. ئەو چاوگانە هەمیشە لەیادەوەری خۆیەوە نەقڵکراون، هیگڵ حەزی لێنەبوو کە رشتەی هزرو

بیرکردنەوەی خۆی بەتەماشا کردنوگەڕانەوە بۆ سەرچاوەکان یا شیکەرەوەیەکی ڕاگوێزەری بابەتەکان، بپچڕێنێ.

بەقسەی (کێرد)، یەکەمین ژیاننامەنووسی هیگڵ، باوکی (پیاوێکی خاوەن خولق‌وخوویێکی جێگیرو مەیلێکی محافزکارانە بوو کە لەکاری ئەودا شتێکی ئاسایی‌وسروشتی بوو.) وا پێدەچێ کە ئەو کارمەندە نموونەییەی فەرمانگەی باجداری ناوچەیی، باوکێکی ساردو درەنگ ئاشنا بووە، لەو ڕۆژگارەدا، دڵسۆزترین ئاشنای هیگڵ لەنێو هەموو خەڵکدا، کریستیەنی خوشکی بوو کە سێ ساڵ لەو بچوکتر بوو. ئەو دوو خوشك‌وبرایە، کە لەباوەشی دایك بێبەش ببوون، زۆر یەکتریان خۆشدەویست.

ئەو بنەما ئایدیالییەی کە هیگڵ لەو سۆزە مرۆڤایەتیە هەڵیهێنجا، ئەوە بوو کە خۆشەویستی خوشك بۆ برا مەزنترین جۆری خۆشەویستیە..

ئەو دواتر لەفەلسەفەی خۆیدا، ئەو پرسەی بەپشتبەستن بەنمایشنامەی (ئانتیگونە) کە بەرهەمی (سوفوکل)ە، نیشان دا، لەو نمایشنامەیەدا، ئانتیگونەی ئەرکناس، بۆ بەخاکسپاردنی تەرمی براکەی، ئامادەیە مردن قبوڵبکاتو دواجار خۆی دەکوژێت، کارێك کە خۆکوژیی‌و بەڵای دیکەشی بەدوادا دێت.

وەك دەبینین، بارو هەوای سەرنجڕاکێشی ئەو تراژیدیا یۆنانیە، ڕاستییێکی دەروونناسانەی شاراوەی پەیوەندیی نێوان هیگڵ‌وخوشکەکەی ڕەنگ پێدەدایەوە. کریستیەنی هەستیارودڵناسك، لەنێو بوونی برا هەموو شتزانەکەی خۆیدا نقوم بوووخۆشەویستی ئەو بۆ هیگڵ، بووە پەیوەندییەکی مکوم‌ونائاسایی کە دەرەنجامگەلێکی کارەساتباری بەدواوە بوو.. هیگڵ لە(١٨)ساڵیدا، لەخوێندنگەی یەزدانناسیی زانکۆی توبینگن ناوی خۆی نووسی. وێڕای ئەوەی کە ئەو هەموو خەسڵەتەکانی کارمەندێکی لێهاتووی دەوڵەتی لەخۆدا نیشان دەدا، دایك‌وباوکی حەزیان لێبوو کە کوڕەکەیان بچێتە نێو دەزگای ئاینی مەسیحیەت.

هیواو ئارەزووەکانی هیگڵ، بەر لەوە لەبوارێکی زۆر باڵاتر لەیەزدانناسی ئاویان دەخواردەوە: بەمپێیە، یەکەم جار کە هیگڵ بووە خولیاو دڵبەستەی فەلسەفە، ئەو کاتە بوو کە چووە ئەو زانکۆیە.

هەر ئەو دڵبەستەییە بوو کە ئەوی لەگەڵ دووکەس لەهاوسەردەمانی بژاردەی وەك خۆی لەتوبینگن ئاشنا کرد. یەکێك لەو دووانە هوڵدرلین بوو: شەیدای پڕجۆش‌وخرۆشی کلتورو شارستانێتی یۆنانی کە دواتر بوو بەیەکێك لەبەرجەستەترین شاعیرانی گۆرانی لەزمانی ئەڵمانی. ئەوەی تریان شلینگ بوو کە فەلسەفەی سروشتی ئەوکە زۆر حاڵ‌وهەوای ڕۆمانتیکی هەبوو، پێشەنگو کاری دەرەوەی سەدەی نۆزدەهەم بوو لەبەرامبەر کۆت‌وبەندو کۆسپە ڕواڵەتیەکانی بەردەم عەقلگەرایی. زۆری نەبرد کە لەو کۆڕە شادو سەرفرازەدا، هیگڵ بوو بەشۆڕشڤانێکی ڕۆمانتیك. کاتێك کە شۆڕشی فەرەنسا بڵێسەی سەند، ئەوو شلینگ سپێدەی زوو لەخەوهەڵسان تاکو (درەختی ئازادی) لەبازاڕی شاردا بڕوێنن.

هیگڵ سەرەڕا شەیدای کلتوری یۆنانی کۆن‌و فەلسەفەی نوێی کانت بوو، ئەو بڵاوبوونەوەی کتێبی (ڕەخنەی عەقڵی پەتی کە دروست حەوت ساڵ پێشتر لەساڵی ١٧٨١ بڵاوببووەوە، بە(گەورەترین ڕووداو لەسەرانسەری مێژووی فەلسەفەی ئەڵمانیا)ی دایە قەڵەم‌و بەو جۆرە ستایشی کرد.

بۆ ئەوەی تێبگەین کە بۆچی کانت تا ئەو ڕادەیە گرنگی هەبوو، پێویستە تەرحی گشتی ڕابردووی فەلسەفە لەقۆناغی بەر لەکانت دیاری بکەین.

لەمیانی سەدەی هەژدەدا، هیۆمی فەیلەسوفی سکۆتلەندی، دڵنیایی فەلسەفی تانزمترین ئاست هێنابوو. ئەو ڕایگەیاند کە ئەزموون، تاکە سەرچاوەیەکی ناسینی ڕاستیی ئێمەیە. فەلسەفەی ئەزموونگەرایی هیۆم، گەواهی بۆ مەیسەر نەبوونی داهێنانی هەر جۆرە سیستمێکی فەلسەفیتر دابوو.

@kurdica

بۆ بنیاتنانی هەر سیستمێك، پێویستمان بەتوخموکۆڵەگەی وەکو هۆ (واتە پەیوەندیی نێوان هۆو هۆکار) هەیە بەڵام هیوّم نیشانیدا کە هۆ لەگریمانەیەك زیاتر شتێك نییە. هیچ کەس تا ئێستا هۆو هۆکارێکی کەلێیەوە سەرچاوە دەگرێ تاقی نەکردۆتەوە، هەموو ئەوەی کە بەراستی تاقیان کردۆتەوە، ئەوەیە کەشتێك بەدوای شتێکیترەوە رووی داوە. واپێدەچوو کە ئەمە بەمانای کۆتایی فەلسەفەیە.

بەمشێوەیە، کانت توانی ئەو کارەساتە لەسەر رێی خۆی لابدات وبەسەریدا زاڵ ببێت. ئەو رایگەیاند کە (هۆ)، خۆی یەکێکە لەو رێگایانەی کە ئێمە تیایدا دەرك بە جیهان دەکەین. وەکو (شوێن وکات)، رەنگ ونموونەی لەو جۆرە. هیوّم راستی دەگوت، لەجیهاندا شتێك بەناوی (هۆ) بوونی نییە، لەجیاتی (هۆ) لەبوونی ئێمەدایە. (هۆ) شێوەی تێگەیشتنی جیهانە لای ئێمە.!

کانت لەسەر ئەو بنەمایە، توانی بەپەنابردنەبەر عەقڵ، سیستمێکی فەلسەفی هەمەلایەنەو گشتگیر بنیات بنێت کە هەموو شتێکی دەردەخست. ئەو بەدارشتنی کۆمەڵە بەرهەمێکی کەم تا زۆر لەتێگەیشتن نەهاتوو یا کەم لەتێگەیشتن هاتوو، دەستیکرد بەشیکردنەوەو وێناکردنی سیستمی فەلسەفیی خۆی بۆ مرۆڤایەتی. (بەمتەرزە) چاخی پرشکۆی میتافیزێکی ئەڵمانی، بەهەموو بەرزەفڕیو درێژدادڕییەوە دەستی پێکرد. هیگڵ کەوتە جۆش و خرۆشەوە: ئێستا ئیدی مێشکێکی بیرمەند بوونی هەبوو کە بەئەندازەی خۆدی ئەو زۆرزان و (ماندووکەرو بێ رۆح) بوو. هیگڵ بەسەرنجی وردو بەردەوام، لەبواری(ئەندێشەکانی)کانت رێگای کردەوەو چووەپێش وئەو کارەی بەچەندین بازدانی خێرا بەنێو کلتوری یۆنانی تەواوکرد.لەو نێوەدا، لەهەر فەرمانێکدا چنگێکی هەڵدەگرت و بە(کارخانەی برگە بژاردەکان)ی خۆی دەسپارد.تەنانەت هەرلەم سالانەی هەوەڵەوە،لای هاوپۆلەکانی خۆی لەزانکۆ

بە((پیرەمێرد))ناسرابوو. دیارە ئەو نازناوەی هەم بەهۆی کەسایەتی وشك وبێ رۆحی خۆیو هەم لەبەر مەیلی وەسواسانەی بۆخوێندنەوەو موتالاکردن بەسەردا براوبوو.

کاتێك کەهیگڵ لەساڵی ١٧٩٣زانکۆی بەجێهێشت،بەتەمانەبوو پەیوەندی بەدەزگای ئایینی مەسیحیەتەوە بکات. ئەوشتەی کەبەڕاستی ئەو دەیەویست ،بەشێکی زانکۆیی، دەرسدانەوە لەزانکۆ بوو. بەڵام بەو پەڕی سەرسوڕمانەوە تەنها هەرئەوەندەی بۆکرا بڕوانامەیەکی پلە مامناوەندی وەربگرێ. ئەو زانستنامەیە کەبەڕێوەبەرانی زانکۆ پێیانبەخشی، بەچاکی دەریدەخست کە ئەو لەفەلسەفەدا خوێندکارێکی ئەوەندە باش نەبووە.

راستیەکەی ئەوەبوو کەخوێندنەوەو موتالاکردنەکانی هیگڵ لەبواری فەلسەفەو بابەتەکانی تردا،نزیکەی بەگشتی لەدەرس بەدەر بوو ئەو شتەی لەزەینی زۆرێك لەو مرۆڤانە دیارە کە چیانیان مامناوەندییە. ئەو ئارەزوومەند بوو کەموتالاوخوێندنەوەی دەمدەمیو نارێك وپێکانە پەیگیری بکات.

هیگڵ بۆ بژێوی ژیانی، کاری مامۆستایی مالانی هەڵبژارد. ئەو کارە، ئەوی راکێشایە شاری بێرن لەسویسراو سێ ساڵی لەوێ بردەسەر. هیگڵ لەو شارەدا بەبەردەوامی لەکتێبخانە موتالای دەکردو بەتەواوی تاك وتەنیا بوو. ئەو رازی دڵی لەگەڵ سروشتدا دەکردو ئەو رێڕەوە گیانی ئەوی تەسکین دەدا.

کاردانەوەی ئەو بۆدیمەنی ئاسۆکانی ناوچە کوێستانیەکانی ئالپ-کەنیگاکانی بۆلای خۆی رادەکێشا-وێنایەکی دەروونناسی سەیر دەداتە دەست. هیگڵ(لەو رۆژگارانەدا)نووسی: ((من لەهەوڵی ئەوەدام کەلەباوەشی سروشتدا، ئاشتەوایی لەگەڵ خۆم و ئەوانیتردا بکەم. لەبەرئەوەیە کەهەمیشە رووەو ئەو دایکە راستەقینەیە باڵ دەگرم تا لەتەکیدا خۆم لەخەڵکانیتر جیابکەمەوە. ئەو مەکۆیە توانای ئەوەم پێدەبەخشێ تاخۆم لەئازاری ئەوان پەنابدەمو

بپارێـزم،خۆم لەوان بپارێزم لەهەر قەولّ وقەرارێك لەگەڵ ئەوان ببوێرم)) وێڕای هەمــوو ئەمانــە ، لــوتكە سەركەشــەكانی ئاڵــپ لەروانگــەی هــیگڵ((مــردووە هەمیشــەییەكان)) بــوون، لەكاتــێكدا ئــەو بەچــاوی ســومبلی ئازادیوكــرانەوەو دەربازبـــوون دەڕوانییێـــتە تاڤگـــە كـــەبێ راوەســـتان بۆپێشـــەوە هـــەنگاو دەنـــێت.دەروونناســـێك بـــەناوی شارفشـــتاین، وتـــویە كەلـــوتكە ســـاردەكانی كوێستان،((بەردەوامییێكی دەردناكی خەمگینی)) دێنـنەوە یـادی هـیگڵو تاڤگـە بــەلای ئــەوەوە ســومبلی (دەربازبــوون) بوولێــی. ئــەو قســەیە چ وردەكارییێكــی دەروونناسـانە بـێت یـان لێكدانەوەیەكی تەكلیفكراوانە، گومانی تیانییە كەهیگڵ لـەو سـەردەمەی تەمەنـی خۆیدا،بەدەست ئـازاری خەمگینیەوە دەینالاند،ئازارێك كەنــزیكەی تاكۆتایــی تەمەنــی هەرپێــیەوە دەتلایــەوە. (واپێدەچــێ كەهــەم نووسـینی هـیگڵو هـەم ئـەو وێـنایەی كەلەروخساری ئـەو بەجـێماوە، راستی ئەو قسـەیە دەسـەلمێنێ).هـیگڵ لـەو رۆژگـارەدا، بەكارتێكردنی قارەمانی خۆی، كانت، ژمارەیــەك وتــاری ئایینــی ســەبارەت بەرەخــنەی دەســەلاتگەرایی یاچاوگباوەڕی(authoritarianism)ی مەســـیحی نووســـین و هـــەروەها كتێبێكـــی بـەناوی(ژیانـی مەسیح-Life of christ) نووسـی كەتیایدا كەم تازۆر عیسای مەســیحی بەكەســایەتییەكی تــەواو ســەربەم جــیهانە دابــووە قەڵــەم. لــەو نووســینەدا،دەربڕینەكانی عیســا لەبــواری رێنوێنیەكانــی مەســیحی،زۆربەی هاوشــێوەییەكی ســەیر لەگــەڵ قســەكانی قارەمانەكــەی هــیگڵ پەیدادەكــەنو رێنوێنـیە سادەو قووڵەكانـی مەسیح،بەشێوەیەكی تەكلیفدارانە،دەبـنە شێوازێكی فەلسەفەییانەی سەختو داخراوو پڕلەپێچو پەناو شاشی ئەڵمانی.

كانـت فەلسـەفەی ئەخلاقیـی خۆی لەسەر بنەمای، ئەوەی كەبەپرسی رەها(categorical imperative)ناسراوە،داڕشـت بـوو: ((مـرۆڤ دەبـێ تـەنها بەپێـی دەسـتوور یابنچـینەیەك رەفـتار بكـات كەبەگوێـرەیەوە، لەهەمانكاتــدا

ئـیرادەی ئـەوە، لەخـۆیدا بنوێنـی كەئـەو دەسـتوورە وەك یاسـایەكی جـیهانگیر بشكێتەوە.))ئـەو وتەیـە بەئاشكرا لەگوفـتاری عیسادا دێت: (لەگەڵ ئەوانی تردا وارەفــتاربكە كەلەگــەڵ خــۆتدا رەفــتار دەكــەیت)هــەنگاوی ئازایانــەی هــیگڵ بۆسەرمەشـقدانی كانت،سـەبارەت بەمەسـیح،بەوتنی ئـەو قسـەیە كۆتایـی هـات: (دەبــێ بەپێــی دەســتوورێك رەفــتاربكەیت كەدەتوانــی ئــیرادەی ئــەوە بكــەیت كەدەسـتوورێكی گشـتی لەنـێوخەڵكدا هەبـێتو هـەروەها بۆخۆشـت بەبنیچـینەو بـنەمای بـزانیت.) شـیكردنەوەی هـیگڵ بۆعیسا، شـیكردنەوەیەكی زەمیـنیو ئەم جیهانـیە بوو، هـەم لـەرووی شـێوەو هـەم لـەرووی نـاوەرۆك، دڵـی ماهیەتێكی بێ رۆح كەخۆیشی پەشـیمانی لـێوە دەربـڕی. (ئـەو كتێـبە لەسـەردەمی ژیانی هیگڵ بلاّونەبووەوەو ئەولەسالاّنی دواییدا،هەولێدا هەموو نوسخەكانی لەنێوببات.)

سـاڵی ١٧٩٦(هـۆڵدرلین)ی دۆستی،لەشـاری فـرانكفۆرت-ئـەو شـوێنەی كەئـەو دەمـە شـاعیرتێیدا دەژیـا-كارێكی مامۆستایی مالاّنی بۆهیگڵ پەیداكرد،بەلاّم كاتێ كەهـیگڵ چووە فرانكفۆرت، تێبینی كرد كەهۆڵدرلین گیرۆدەی عیشقی ژنی یەكێ لەبانكدارەكانـی ئەوێ بووەو لەسۆزی ئەو عیشقەدا دەسووتێ، ژنێك كەهۆڵدرلین بەنموونەوسـومبلی یۆنانـی كۆنـی دەزانـی. (بەمشێوەیە) هـیگڵ جارێكـی ترخۆی بـێكەسو تەنیا بینیەوە.ئەو بۆفەرامۆشكردنی بێزاری وخۆخواردنەوەی رۆژانەی خـۆی،تەنانەت لێبڕاوتـرو سـەختر لـەجاران خەریكـی خوێـندنەوەو موتالاّكـردن بـوو.لـەو كاتـە زۆر كەمانەی كەبێ ئیش با،بەهۆنینەوەی هۆنـراوە گەلێك خەریك دەبـوو كەتاكو بڵێـی خەمـبارانە بـوون، هۆنـراوە گەلـێك كەلەرووی كێشەوە جێی رەخنە بوون:

(یاسایەكی هـۆشمەندانە كەگیانە هەژارەكانیان لەزانینی بێ بەش كردووە، ئەوەی كەئەو لەشەوێكی پیرۆزدا بینیویە، بیستوویە،

وهەستی پێكردووە،

تاوڕێنه گۆییه پڕقیل‌وقالەکانی ئەوان،
ئارامی خۆییبوونی مەزنتری ئەو،
لەکاتی وردبوونەوە نەشڵەژێنێ ،
تابێهوودە گۆیی ئەوان،
توورەیی ئەو بەسەر نەفسی پیرۆزدا نەوروژێنێ
تاپرسی پیرۆز ئاوا بەپیس وپۆخڵی،
پایەماڵ نەکرێت...)

وێڕای مانا دوو لایەنیەکەی کە هیگڵ لە(ورێنە گۆییەپڕقیل‌و قاڵەکان)و(بێهوودەگۆیی)مەبەستی بووە، شارەزاییو پسپۆڕیی هیگڵ لەداڕشتن‌و نووسینی بابەتەکان، بێ ڕۆح‌و ماندووکەر بوو.

لەمیانی ئەو ساڵانەی تەنیاییدا، هیگڵ تامی جۆرێك دیدی قووڵی عیرفانی چەشت. واپێدەچێ کەئەو دیتنە، وەکو دیتنێکی دەروونی تاکانەیی‌و یەکپارچەیی ئاسمانی خۆی نواندبێت، لەو حاڵەتەی کەهەموو بەرفراوانیەبێ کۆتاییەکان، وەك شتی خەیاڵاوی‌و ناحەقیقی دەکەونە بەرچاو، هەموو شتێك پێویستەوخۆیشی پێویستەو گشت یا تاك، ڕاستی بنچینەیە. هیگڵ لەو ڕۆژگارەدا، خەریکی خوێندنەوەی بەرهەمەکانی(سپینوزا)ی فەیلەسوفی یەهودی سەدەی حەڤدەو پەیڕەوی ئایینی (تاکایەتی بوون) بوو، واپێدەچێ کەفەلسەفەی سپینوزا لەو تێڕوانینەدا، کاریگەرییەکی بەرچاوی هەبووبێت.
سیستمی(فەلسەفی)سپینوزا، لەزۆر ڕووەوە بەئەندازەی سیستمی کانت پڕشکۆومەزنە. ئەو سیستمە کەبەسەبکی ئەندازەگیریی ئەقلیدۆسی بنیات نراوە، لەچەند بنەمای مسۆگەر پێناسەگەلی بناغەیی دەست پێدەکات‌و دواتر بەزنجیرەیەك پرس، کۆمەڵەیەکی بێ کۆتایی بەوپەڕی پلەی پەتی بوون و

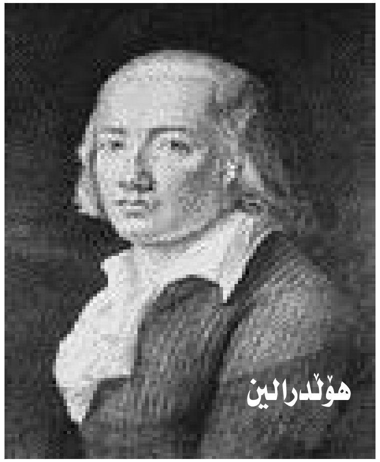

عەقڵباوەڕی بەرپادەکات. ئەم جیهانە-کەوەکو سیستمێکی ئەندازەییە-خواوەندەو واقیعیەت، سەرلەبەرو بەتەواوی هەرئەوە. خوا(بەو پێیەش جیهانی بێ کۆتایی کەهەمان خوایە)لەخۆگری هیچ پرسێکی عەدەمی یانێگەتیف نییەو پێویستبوونی لۆژیکێکی ڕەها، هەروەك چۆن بەسەر بەڵگەکاریەکانی سپینوزادا حوکمڕانە، بەسەر ئەویشدا حوکمڕانە. پرسگەلی عەدەمی، زەبروزەنگ، پرسگەلی کەناردارو سنوردارو جیهانی ڕێکەوت-(Accidental)کەئێمەی مرۆڤ دەبینین، هەڵقولاوی سروشت ونەریتی ئێمەیە کەبوونەوەرگەلێکی سنوردارو کەنارمەندین‌و(لەهەمان کاتدا)توانای ئەوەمان هەیە پێویستی ڕەهاوگشتی بێ کۆتایی-کەواقیعیەتی ڕەسەن وراستەقینەیە-دەرك بکەین. ئاکامی تێڕوانینی سپینۆزایی هیگڵ ئەوە بوو کەبڕیاریدا دەست لەسەرگەرمیەکانی وەکو شیعر، کفرگۆیی‌و خۆخەریککردن بەیادداشت نووسینی ڕۆژانەی هەڵبگرێ، لەبری ئەوەدا بوونی خۆی سەراپا تەرخان کرد بۆفەلسەفە ئەو لەوە بەدواوە بۆدەربڕین‌وفۆرمەڵەکردنی تێڕوانین‌ودیدی عیرفانی خۆی بۆدنیا بنەمایەکی

عەقلانیو لۆژیکیانەی بەو تێڕوانینە بەخشیو بەرهەمی ئەوکارە، سیستمی هەمەگیرو هەمەلایەنەی ئەو بوو.

ئەو سیستمە، لەسەرەتادا زۆر هاوشێوەی سیستمی سپینۆزا بوو-هەڵبەتە بێجگە لەرۆشنیی ئەندازەیی (کەلەسیستمی سپینۆزادا بەدی دەکرا). کاتێك کەئەو سیستمە، روخساری خۆی نیشاندا، هیگل هێشتا لەگەڵ شێوازی کانتی-سەخت لەتێگەیشتن هاتووی شکۆدارانە-هاودەست بوو، بەڵام سپینۆزا نیشانی هیگڵیدا بوو کەچۆن لەکاریگەری زاڵی کانت خۆی قوتاربکات. هەرتەنها بەتەنێ سیستمی کانت تاکە سیستمێکی فەلسەفی گونجاو مەیسەر نییە، (بەڵکو هی تریش هەن).

ساڵی ١٧٩٩باوکی هیگڵ کۆچی دوایی کردو کەمە داراییەك بەمیرات بۆهیگڵ بەجێما کەبەقسەی ویل دورانت، ١٥٠٠دۆلار یابەگوزارشتێك رەنگە ١٥٠٠(تالێر-Thaler)(واژەیەك کە وشەی دۆلاری لێجیابۆتەوە) دەبوو. ئێستا هیگڵ کەم و زۆر پارەیەکی باشی بۆگوزەرانی ژیانی لەبەردەست دابوو نامەیەکی بۆ(شلینگ)ی دۆستی نووسیولێی پرسی کەئایا دەتوانێ شارێکی ئەڵمانیای بۆدەستنیشان بکات کە بەبودجەیەکی کەم ژیانی خۆی تیایدا هەڵسووڕێنێ، شارێك کەخواردنی سادەی خۆجێیی، کتێبخانەیەکی گەورەو (ein gutes bler-ئاوجۆی بەتام)ی لێ هەبێ . شلینگ لەو رۆژگارەدا، مامۆستای زانکۆی(یەنا)بوو، مامۆستایەك کەزۆر زووو بەرلەوادە بەوپلەوپایە گەیشت بوو. ئەو بێ راوەستان هیگڵی هاندا کەخۆی بگەیەنێتە ئەو. (واپێدەچێ کەبەپێچەوانەی ئەوەی لەفەیلەسوفەکان چاوەڕواندەکرێ ، هیچ کام لەوان سەبارەت بەئاوجۆ(بیرە)سەلیقەیەی باشیان نەبوو. ئەو ئاوجۆ خۆجێیەی کەمن لەیەنادا تامم کرد، بێ دوو دڵی لەبەرامبەر بوندس نیگای ئاوجۆکانی ئەڵمانیای مەزن هیچ نەبوون! دواتر ئەو راستیەم بۆئاشکرا بوو کەئەو ئاوجۆیە لەبێ نەواخانەی ناوچەیی دروست دەکرا.)

هیگڵ لەساڵی ١٨٠١ چووە ناو زانکۆ لەپۆستی -مامۆستای ئازاد- لەزانکۆو دەستی بەکارکرد، کارێك کەمووچەو مافەکانی پەیوەستە بەژمارەی ئەو خوێندکارانەی کەلەکلاسەکانی دەرسدا بەشداری دەکەن. هیگڵ بەختی یاربوو کەدارایی تایبەتی خۆی هەبوو: سەرەتا تەنها چوار خوێندکار لەکلاسەکانی هیگڵ بەشداری دەکەن، بەپێچەوانەی کانت، (کەسەبکی داڕشتنی یەکجار خراپ وسەبکی دەرس دانەوەی زۆرباش بوو)، هیگڵ وای پێباش بوو کەیەك دەست بێت: سەبکی دەرسدانەوەی بەهەمان ئەندازەی سەبکی داڕشتنی خراپ بێت!.

لەکۆتاییەکانی سەدەی هەژدەدا، زانکۆی یەنا، پڕجۆش وخرۆشترین زانکۆی ئەڵمانیا بوو. شیلر دەرسی وتاردانە سەروەخت وبێ وەختەکانی خۆی بەبواری مێژوو دەوتنەوە، برایانی شلگل ونوالیس لەوێدا بۆدامەزراندنی یەکەمین قوتابخانەی رۆمانتیزمی ئەڵمانی هاوکاریان دەکرد وفیختە ئایدیالیستمی مەزن، سەرقاڵی شیکردنەوەو وێناکردنی تازەترین فەلسەفەی دوای کانت بوو. ئەو کاتەی کەهیگڵ لەزانکۆی یەنادا سەرقاڵی دەرس وتنەوە بوو، هەموو ئەو سیما شاعیرانە، ئەوێیان بەجێهێشتبوو، بەڵام لەجێی ئەوان، شلینگی ٢٦ساڵە، بەشۆروشەوقی رۆمانتیکی فەلسەفەی سروشتی خۆی، ببووە ئیلهامبەخشی خوێندکاران. ئەو رەوشە هیگڵی زۆر خستە جوڵەجوڵ و زۆری نەبرد کەکەوتە ناکۆکیو کێشمەکێش لەگەڵ شلینگ.

لەو نێوەدا، وێڕای زیادبوونی بەرچاوی ژمارەی بەشداربووان لەکلاسەکانی دەرسی ئەو(بۆ١١کەس)وردە وردە داراییەکەی کۆتایی هات. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو خۆی لەهەڵبژاردنی ڕێی ئاسان دەبوارد. وەکو ژوژك کەدڕکی لەسەر پشت هەیە، هیگڵیش خاوەنی کەسایەتیەکی مکوم وسەختەکاربوو. ئەو تەنانەت بۆجارێکیش ئەوەی بەهەزردانەهات کەدەرسی وتارەکانی خۆی سەرنجراکێش یا تەنانەت قابلی تێگەیشتن بکات. لەو سەروبەندەدا، دەست بەکاربوو کەسیستمی

شکۆداری خۆی شکڵبەندی بکات و واپێدەچوو وردە وردە کەبۆپێشەوە دەچوو، ئەوسیستمە بەسەر خوێندکارەکانی خۆیدا پیادە بکات. یەکێك لەخوێندکارە ستایشکارو تازەکانی هیگڵ، باس دەکات: (ئەوکەپێش لەو دەمە لەسەرەتای کاردا زمانی تێدەگیرا، بەخورتی کاری خۆی درێژە پێدەداو سەرلەنوێ تێهەڵدەچووەوە. جارێکی تر لەپڕ راوەستا، قسەی دەکردو دەچووە بیرکردنەوەوە: واپێدەچێ کەتائێستا بەدوای دۆزینەوەی وشەی وردبووو دروست لەم کاتەدا، ئەو وشەیەی بەدڵنیایی‌و لێبڕاوییەکی بێ هەڵەو راست‌و دروست بەمێشکدا دەهات. . .ئێستا مرۆڤ هەستی دەکرد کەخەریکە لەبابەتێك دەگاو چاوەڕێی پێشکەوتنی زیاتر(لەدەرس)دەکات. بەڵام ئەمە لەخەون وخەیاڵێك زیاتر شتێك نەبوو. بیرلەجیاتی پێش بکەوێ ، بەهەمان وشەکان، چەندین جار بەدەوری هەمان بابەتدا دەخولایەوە. بەمشێوەیە، ئەگەر زەینی ماندوو شەکەتی ئێمە تەنها ساتێك پەرت ببا، ئەوا سەروبنی بابەتەکەمان لەدەست دەچوو.) بیرلەو وێناکردنەبکەنەوە، ئەوە وێناکردنی یەکێ لەخوێنکارە ئارەزوومەندو هەوادارەکانیەتی. ئێمە هەر ئەوەندە دەتوانین بیری لێبکەینەوە کەئەو شێوازە چ کاریگەرییەکی لەسەر ئەو خوێندکارە بەوبەختانە دادەنا کەشەویان بەئاوجۆی بێ نەواخانەکان بەسەر بردبوو: بەو وێناکردنە، ئەوان دەیانتوانی چ کارێك لەگەڵ هیگڵدا بکەن؟ سەرەنجام کەسێك پەنای بردەبەر(گۆتە)-کەئەندامی (ئەنجومەنی پیاو ماقوڵان-Privy coucilor)لەدەرباری ڤایمار بووو لەنزیکی ئەوان و دەسەڵاتی بەسەر بەرێوەبەرانی کاروبارەکانی ئەواندا هەبوو-. هیگڵ بەپلەی مامۆستای تایبەت دامەزرێنرا(کەلەروانگەی هەندێ لەهاوکارەکانی ئەمە تەنها دانان بەواقیعەتێکی بێ سێو دوو بوو)وموچەیەکی بەرامبەر بەسەد دۆلاریان بۆبڕیەوە.

ئەوە دەرفەتی بۆهیگڵ رەخساند تابتوانێ کاری نووسینی بەرهەمە بەناوبانگە فەلسەفیەکەی خۆی یانی(دیاردە ناسیی رۆح- The phenomenology of mind)بۆپێشەوەبەرێت، بەڵام چالاکیەکانی هیگڵ لەجیهانی دیاردەییدا، تەنها هەرتایبەت بەکاروباری زەهنی نەبوو، چونکە نزیکەی هەرلەو رۆژگارەدا، خاوەن خانووەکەی ئاوس بوو. ئەو رووداوە لەرێڕەوی ژیاننامەی هیگڵدا وەکو گەوهەرێکی نایاب و دەگمەنی روون‌و رۆشن لەنووسین‌و دارشتنەوەکانی ئەودا، لەناکاو بەرجەستە دەبێت. بەڵام سیستمی فەلسەفی هیگڵ، سیستمێك نەبوو کەئەو دەرفەتەی تیابێت کەراستی، هەندێ جارتا ماوەیەکی زۆر دوای مەرگی داهێنەری ئەو سیستمە، بەداپۆشراوی بمێنێتەوە: خانمی خاوەن خانووی، ئەوی بەکەمتەرخەم زانی‌و تۆمەتباری کرد.

لەو سەردەمەشدا، ناپلیۆن هێواش هێواش قەڵەمڕەوی خۆی لەئەوروپادا بەرفراوان دەکرد. شەڕ لەگەڵ وڵاتی پرۆسیا بووە شتێکی ناچاری‌و لەساڵی ١٨٠٦ لەشکری فەڕەنسا بەرەو یەنا وەڕێ کەوت. هیگڵ کەلەدەزگای ئیدارەی حکومەتی پروسیا بێزار بوو، پێشوازی لەناپلیۆن کرد. بەڵام ئەوپێشوازیکردنە، لەراستیدا جێماوەی ئەو جۆش‌وخرۆشە شۆڕشگێڕیەی سەردەمی لاوێتی ئەو نەبوو، بەڵکو هیگڵ هەستی دەکرد کەبەوکارەی،گەواهی بۆرەوتی مێژوو-کەلەگەڵ سیستمی ئەودا هاوتەریب بوو-دەدات. (ناپلیۆنم وەك ئەو رۆحە جیهانیە بینی کەلەنێوشاردا بەسواری تێدەپەڕی.) رۆژی دواتر، سەربازانی فەرەنسی دەستیان بەتاڵان‌و بڕۆکردو ئاگریان دابارانده سەرخانووەکانی ئەو شەقامەی کەهیگڵی تیادەژیا.

هیگڵ لەکاتێکدا کەدەستنووسی(دیاردە ناسیی رۆح)ی لەنێو گیرفانی چاکەتەکەی نابوو، رایکردە ماڵی مامۆستایەکی زانکۆ کەنزیك بوو لەو شوێنە.(لەقەبارەی کتێبەکەوە، دەتوانین وێنای بکەین کەچاکەتێکی چەند

@kurdica

گەورەی کردۆتەبەر). لێرەدا هیگڵ، لەکاتێکدا کەسەربازەکانی فەرەنساوئەڵمان لەدەرەوەی شاردا خەریکی شەڕوپێکداداان بوون، دوایین دێڕەکانی شاکارەکەی خۆی نووسینەوە.

دەگێڕنەوە دەڵێن کاتێك هیگڵ دەنگو غەڵبەغەڵبی سەربازەکانی بیست کەلەشەڕ دەگەڕانەوە، دەستی لەکارهەڵگرتو لەبەر پەنجەرە راوەستاو سەیری دەرەوەی کردوپرسی: ((کێ سەرکەوت؟)) لەشەڕی یەنادا سەرکەوتن بەلای لەشکری فەرەنسا بوو، هیگڵ شادوسەرمەست بوو. رۆحی جیهانی درێژەی بەپێشڕەوی خۆی دەدا لەجیهانی بێ رۆحدا.

بەڵام دوای جەنگ زانکۆ بەناچاری داخراو هیگڵ، جارێکیتر، بەکردەوە خۆی موفلیسوبێ پارە بینیەوەو ناچارما بەمووچەیەی کە وەریدەگرت بژێوی خۆی هەڵسووڕێنێ. ساڵیادی دواتر دیاردە ناسیی رۆح بلاّوبووەوە.

ئەو کتێبە بێگومان بەمامۆستایانەترینو ئاڵۆزترین بەرهەمی هیگڵ دەژمێردرێت. کانت بەرلەوە، قەبارەیەکی ٨٠٠لاپەڕەیی وەکو قەبارەی پێویست بۆدەقێکی فەلسەفی ئەڵمانی نووسیبوو، هیگڵ لەوبەرهەمەیدا، نیشانیدا کەهاوشانە لەگەڵ پێوانەی پیشەنگە مەزنە رابردووەکەی خۆی. بەڵام ئەو جێیەی کەهیگڵ زۆر پێش کانت دەکەوێتەوە درێژدادڕی داڕشتنی ئەوە. من بەئەنقەست یەکێك لەدەربڕینە روونترو سادەترەکانی ئەوم هەڵبژاردوە تاکو نموویەك بدەمە دەستەوە: ((لەم میانەدا، بەهەمان شێوە کەزەهن، خۆی بوونەوەرێکی سادەی ئەبستراکت نییە، بەڵکو سیستمێکە لەکایەکان کەتیایدا خۆی بۆچەندین قۆناغ بەش بەش دەکات، بەڵام لەهەمان ئەو کردارەی جوداسازیو جیاکاریدا، هەروا ئازادو جیادەمێنێتەوە، بەهەمان شێوە کەزەهن، بەگشتی کارکردگەلی جیاجیا بۆجەستەی خۆی دەگوازێتەوەو هەر ئەندامێکیدیاریکراوی لەش تەنها بۆئەنجامدانی ئەرکێك دیاری دەکات، بەهەمان

شێوەش دەتوانی حاڵەتی رەوانی بوونی دەروونی ئەوە(بوونی خۆی لەخۆیدا)لەقاڵبی شتێك کە لەبەشە پێکەوە پەیوەستەکان پێکهاتووە، نیشانی خۆی بداتوهەتا دوایی...) ئەو کێوێك لەپووشێك دروستکردنە، لەوانەیە کەدیرێك بەتەنیا جیاوەربگری وای بۆبچێ، مایەی پیکەنین بێت، بەڵام دوای خوێندنەوەی چەند سەد لاپەڕەیەك، رەنگەئەو مەتەڵانە بێزارکەرو بێ ماناو کەم مایە هەست پێبکەیت، بەڵام نەکا ئەو هزرە گومڕاتان بکات کەهەموو کتێبەکە بەوشێوەیە نووسرابێت. هیگڵ ئارام ئارام (زۆر ئارام ئارام) جۆرێك خوائاساییانە(Apotheosis)ی ئامانج وبێ چەندوونی پەرە پێدەدا کەتیایدا(هۆشیاری رەها-Absolute knowledge)، دەردەکەوێو بەرجەستە دەبێ. تەنانەت وێناکردنی رستەیەکی زیادتر لەشەش دێڕ کەسەرتاسەر بێمانایە، دژوارو سەختە (هەرئێستا خۆتان تاقی بکەنەوە) بەڵام لەوکاتدا، هیگڵ بەوشێوەیە ئیرادەی کردبوو دەیتوانی بێ راوەستان دەرەقەتی نووسینی لاپەڕەکان بێت بۆخستنەڕووی بابەتێك بەوشێوەیە: ((ناسینیشێوە مەعقولە Notions))پەتیەکانی هۆشیاری بەشێوەیەك کەتیایدا شێوە مەعقولەکان، حاڵەتەکان یاشێوەکانی هۆشیارین، لایەنی شێوەی مەعقول-بەبەرجەستە بوون لەوێدا لەچالاکیە نێوانگیریە سادەکانیدا، لەپایەی ئەندێشەدا، قۆناغەکانی ئەو نێوانگیریە بەش بەشو لێکجیادەکاتەوەو ئەمانە هاوتاوتەریب لەگەڵ ناکۆکی خود یان دەروونیان (Immanent)، نیشانی خوای دەدات.))

هیگڵ دەیگوت کەئەو(کتێبە)، (هەوڵێکە بۆئەوەی فەلسەفە فێربکات کەچۆن بەزمانی ئەڵمانی قسەبکات.) هەندێك لەو باوەڕەدان کەهیگڵ لەوکارەیدا سەرکەوتنی بەدەست هێناوە، بەڵام ئەو رایە سەربزێوو ئازاردەرانەیە، گاڵتەکردنێکە بەزمانی ئەڵمانی، زمانیھەوڵدرلین وریلکە. بەڵکو هیگڵ دەبووا

بەرلەوەی لەهەوڵی ئەوەبێ شتێك فێری فەلسەفە بكات، خۆی فێری قسەكردن بەزمانی ئەڵمانی بكات!

بەڵام ئایا ئەمە بەڕاستی چ مانایەكی هەیە؟ هیچ كەس ناتوانێ بەرهەمێكی (٨٠٠)لاپەرەیی بەهەر زمانێك دابهێنێ بێ ئەوەی كەئەو بەرهەمە مانایەكی هەبێ . زۆر لەتوێژەرەوان، ئەو بڕوایەیان كردۆتە توێشووی ڕێگا، زاتیان كردو پێیان نایە نێو زۆنگاوی نووسین ودارشتنی هیگڵ. هەندێك لەوانە لەقاڵبی ماركسیستی هاتنەدەر، ژمارەیەكی تر لەقاڵبی ئەگزیستانسیالیست ودیسان هیتر هەن هەر نەهاتنە دەر(هیگڵیەكان) هیگڵ دواجار لەچڕكردنەوەی فەلسەفەكەی، دەبەرگ كتێبی نووسی. (چاوەڕوان دەكرێ كەچاپی نوێو كۆتایی بەرهەمەكانی ئەوبەهەوڵی دویچەفورشونگ گمانیشافت(ئەنجومەنی توێژینەوە ئەڵمانیەكان) خۆی لەسەرووی(٥٠)بەرگ بدات. بەمپێیە هەر چەشنە هەوڵێك بۆچڕكردنەوەو كورتكردنەوەی ئەندێشەی هیگڵ، وەكو ئەوە وایە هەوڵی ئەوە بدەین لەئێسكی هەرەبچووكی كلكی دایناسورەوە پەی بەجانەوەرێكی لەندەهۆروپێ بەزەوی دادەرو لەنێوچوو ببەین كەئەو ئێسكە، ئێسكی ئەوە.

هیگڵ لەكتێبی دیاردەناسیی رۆحدا رەوتی لۆژیكێك شرۆڤە دەكات كەتیایدا زهنی مرۆڤ لەپێگەی هۆشیاریی سەرەتایی‌و بەتێپەڕبوون لەقۆناغەكانی خودئاگایی، عەقڵ (reason)، رۆح (spirit)و ئایین، تائاستی هۆشیاریی رەها شۆڕدەبێتەوە یابەرزدەبێتەوە. ئەمە تەرحێكە كەهیگڵ بەگوێرەیەوە، سیستمی هەمەلایەنەو شكۆداری خۆی لەسەر داڕشت.

سیستمی هیگڵ هەموو شتێكی (بێلەئاسایی بوون بەدەر)، لەخۆدەگرت. (وەڵامی ئەو پرسیارەی كە) ئایا ئەو سیستمە هەموو شتێك بێ لەئاسایی بوون بەدەر دەگرێتەوە...؟ (یاهەر دەربارەی هیچ شتێك بەراستی وانییە) پەیوەستە بەوەی كەدەربارەی پێكهاتەی بنچینەیی‌و زیندووی ئەوەوە چ تێڕوانینێكیان

هەبێ. سەرجەمی سیستمەكە،لەسەر شێوە بەڵگەكاریی داهێنەرانەی هیگڵ-واتە شێوازی بەناوبانگی دیالەكتیكی ئەوەوە جێگیرە. ئەو شێوازە بە(بەرنیهاد)ێك یا(تێز)ێك-بۆنموونە (بەرنیهاد)ی بوون-دەستپێدەكات. بەبڕوای هیگڵ، تێز، بتەوێ یان نا نوقسان‌و ناتەواوە. كاتێك كەئێمە سەبارەت بەوێنای (بوون) قووڵ دەبینەوە، ئەو وێنایە، دژی خۆی-(بەرامبەر نیهاد) یا (ئەنتی تێز)ی خۆی-یانی (نەبوون) دێنێتە كایە. ئەوكات ئەو وێنایەی (دووەم)یش نوقسان‌و ناتەواو دەردەچێ‌و لەوكاتەدا، هەردوو دژەكە (تێزو ئەنتی تێز) تێكەڵكێشی یەكتر دەبن تاكو (هاونیهاد)ێك یا (سەنتێز)ێك بێننە ئاراوە كەلەو نموونەیەدا، هاونیهاد یاسەنتێز بریتیە لە(بوون) ئەو سەنتێزە هەرچی‌كە هەم لەتێزو هەم لەئەنتی تێزدا عەقلانیە، دەپارێزێ‌وخۆیشی دەتوانێ ببێتە تێزێكی‌تر. ئەو پرسە بواری ئەوە دەدا كەپرۆسەی ناوبراو لەزنجیرەگەلێكی سێلایەنەدا-دووپات ببێتەوەو تاسنووورە هەرچی عەقلانی‌ترەكان بچێتە پێشەوە. ئەو پرۆسەیە، تازیاتر عەقلانی تردەبێت لایەنە(رۆحانی-spiritual) یارۆحیەكەشی زیاتر دەبێت و هەروەها كەرۆحانی تردەبێت، لەخۆی‌و لایەنی ماناو ناوەڕۆكی خۆیشی-زانیاری زیاتر وەدەستدێنێ ، پرۆسەی ناوبراو، بەهۆشیاریی رەها، یانی پلەیەك كەتیایدا(رۆح-spirit) خۆی لەپێگەوپایەی رۆح دەدۆزێتەوە كۆتاییدێت.

كەوایە كۆڵەكەی بنەڕەتی ئەو سیستمە، دیالەكتیكە كەلەهەموو ئاستەكاندا كاردەكات، لەپایەبەرزترین بوارە رۆحیەكانەوە بگرە تاتەمومژاویترین‌و ناڕۆشن‌و تاریكترین كایە مێژوویی، هونەری، زانست‌و نموونەكانی لەو جۆرەیان. نموونەیەك لەدیالەكتیكی هیگڵ لەو ئاستانەدا، بەم شێوەی خوارەوەیە:

بەرنیهاد(تێز): ئەندازەیی

بەرامبەر نیهاد(ئەنتی تێز): هونەرە رۆمانتیكیەكان

هاونیهاد(سەنتێز) :پەیكەرتاشی كلاسیك

ئەوەی کەئایا بەڵگەکاریی سەرەوە، پەیوەندی بەوەی کەلەواقیعدا دەیبینین هەیە یان نا، لەم کاتەدا مایەی سەرنجی ئێمە نییە. ئەو نموونەیەمان تەنها لەبەر ئەوە هێنایەوە کەشێوازی هیگڵو جۆری دەستکرد یائەو کەلوپەلانەی کەئەو دەیخاتە نێو مەکینەی گۆشتی جیهانگیرانەی خۆی، نیشانبدەین. نموونەی نارۆشنترو ئەبستراکتر (کەهەڵبەتە شێوازی هیگڵ پەیوەندی زۆر زیاتری پێوە هەیە) بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

بەرنیهاد(تێز): گشت یا سەرجەم-(universality) بەرامبەر نیهاد(ئەنتی تێز) بەش بەشی (particularity) هاونیهاد(سەنتێز): تاکایەتی (individuality).

شێوازی دیالەکتیکی هیگڵ (کەئەو پێیدەگوت لۆژیك) سەرچاوەی لەئامانجێکی پەسندو مەزنەوە دەگرت. هیگڵ دەیویست بەسەر گرنگترین کێماسیو لاوازیی لۆژیکی نەریتیدا زاڵ بێت، یانی ئەوواقیعیەتەی کەلۆژیکی نەریتی، بەگشتی پووچو بێناوەڕۆکە. لۆژیك هەرگیز هیچ زانیاریەك دەربارەی هیچ شتێك جگە لەخۆی ناداتە دەستەوە. بۆنموونە، بەڵگەکاریی نەریتی، وەکو ئەو بەڵگەکاریەی خوارەوە، تێبینی بکەن:

هەموو فەیلەسوفەکان گیرۆدەی خۆبەزلزانی عەقڵین. هیگڵ فەیلەسوفێکە. بەمپێیە هیگڵ گیرۆدەی خۆبەزلزانی عەقڵیە.

ئەگەر ئەو بەڵگەکاریە لەبارەی جادوکارانو (مەرلین-merlin)یش بووایە، لە رووی لۆژیکیەوە، روخسارێکی تەواو یەکسانو وەك یەك دەبوو. بەمپێیە دەشێ بەو شێوەیەی خوارەوەی بنووسین:

هەر(ئەلف)ێك (ب)ە.

(ج)، (ئەلف)ە.

بەمپێیە(ج)، (ب)ە

چاوپۆشین لەناوەڕۆکی بەڵگەکاری، روخسارە لۆژیکیەکەی وەك یەك دەهێڵێتەوە. بەبڕوای هیگڵ، ئامانجی لۆژیك(وەدەستخستنی) راستیە، بەڵام راستیەکی بێ ناوەڕۆك، هیچ نییە. راستی یاحەقیقەتی پووچ و بێناوەڕۆکی لۆژیکی نەریتی، هیچ چەشنە زانیاریەك ناداتە ئێمەو ناتوانێ حەقیقەتە راستەقینەکان بدۆزێتەوە.

هیگڵ مەبەستی ئەوەیە کەبەسەر ئەو جودایيەی روخسارو شێوەی ناوەڕۆکدا، زاڵ بێت.

بەڵگەکاریی ئەو رێککردنێکە کەواباسی دەکەین. هیگڵ خوازیاری ئەوەبوو کەئەو بەڵگەکاریە لەسەرجەمەکەیدا جێبکەنەوە. (ئەو ئێمە دڵنیا دەکاتەوە کاتێك ئەو بەڵگەکاریە لەسەرجەمەکەیدا تێبینی بکرێت، پرسیارەکان، یاسەرچیخرۆشتنە لۆژیکیە باوەکان کە لەوانەیە سادەو ساکاریو زوو باوەڕیی ئێمەیان لەبەرانبەردا دروست بێت، نەمێنێ .) هیگڵ بەڵگەکاریی خۆی بەدەربڕینی ئەو قسەیە دەست پێدەکات کەلۆژیك، شرۆڤە کردنی ئەندێشەیە.

بەهەمانشێوە کەتێبینیمان کرد، پرۆسەی دیالەکتیك تاپلەی زەهن یارۆحی لۆژیك (absolute spirit) هەڵدەکشێ . زەهن (رۆح/ رەها) واقیعیەتێکی بنچینەییەو جیاوازە لەشێوەو روخسارە بەشبەشی وتایبەتیەکان کەلەجیهانی سروشتدا بەخۆیەوە دەیگرێت. زەهن(رۆح/ رەها)یە کەسیما بەجیهان دەبەخشێ. بەمپێیە خوێندنەوەو موتاڵاکردنی شێوازی کارو رەفتاری زەهن(ئەندێشە) شێوازی کارو رەفتاری جیهان ئاشکرادەکات.

ئەم دەرئەنجامە لەو بەڵگەکاریەی کەلەسەرەوە باسکرا، بەدەستدێت کەهیچ واقیعیەتێکی بابەتی بەدی ناکرێت کەبەدەربێت لەئەندێشە. لەراستیدا هیگڵ لەکتێبی (فینۆمینولۆژیا)دا بەڵگەدێنێتەوە کەئەندێشە، واقیعیەتی بابەتیەو واقیعیەتی بابەتی، ئەندێشەیە (هەرچی کەواقیعیە، عەقڵانیەو هەرچی

کەعەقڵانییە، واقیعیە) ئەم دووانە یەك شتو وەك یەكن. ئەم قسەیە بەو مانایەیە کەکاتێك لۆژیك پەیوەستە بەئەندێشە، کەوایە پەیوەستە بەواقیعیەتیش.

بەمشێوەیە، بابەتی لۆژیك، بریتیە لە(حەقیقەت وەك ئەوەی کەهەیە).

بەمپێیە، دیالەکتیك-بەشێوازی سێ پایەی تێز، ئەنتی تێز وسەنتێزی خۆی-هەم شێوە(روخسار)ی هەیەو هەم ناوەڕۆکیش. دیالەکتیك(بەهەمان ڕێگادا دەڕوات کەزەهن پێیدا دەڕواتو تەی دەکات). هەروەها سەروکاری هەیە لەگەڵ (حەقیقەت وەك ئەوەی کەهەیە). تێزێك یا(بەرنیهاد)ێك، بەهۆی بێ توانایی فۆرمالیستی خۆی لەجێکردنەوەو سازگارکردنی ناوەڕۆکەکەی لەسەرجەمیی خۆیدا، ئەنتی تێز یابەرامبەر نیهادی خۆی دێنێتەکایە، وەکو تێزی بوون، کەبتەوێ یان نائەنتی تێزی خۆی واتە نەبوون دێنێتە بەرهەمو ئەوجا هەردوو تێکەڵکێشی یەکتردەبن و دەبنە یەکپارچەو سەنتێزی خۆیان-واتە بوون-پێکدێنن.

ناشێ نکۆڵی لەوە بکەین کەئەو سیستمە، زنجیرەیەکی بەربڵاو لەئەندێشە بەرچاووقووڵو هزرییەکان دێنێتە کایە.

بەڵام ئەمانە لەراستیدا لەهزرگەلێکی شاعیرانە بترازێ شتێك نین. راستی ئەوەیە کەسەرجەم سیستم یا سیستمی (هیگڵ) لەبنەڕەتدا ئایدیایەکی شاعیرانەی جوانە، بەڵام ئەو پەپوولە بەهۆی سنجاقێکەوە شەتەك دراوە:هەروەها لەزۆر بوارە نزمترەکانی هەرەم، ئەو ئایدیایانە نەك چەوتن(تێز:ئاینی یەهود، ئەنتی تێز: ئاینی رۆحی، سەنتێز: ئاینی یۆنانی) بەڵکو پووچوبێ ماناشن (تێز: هەوا، ئەنتی تێز: زەوی، سەنتێز: ئاگروئاو) لێرەوە دەکرێ بزانین کەوێڕای بانگەشەی هیگڵ کەسیستمی خۆی بەپێویست (بەمانای لۆژیکیانەی وشەوە) دەزانێ، ئەو سیستمە زیاتر لەسەر بنەمای ئەگەرو رێکەوت جێگیرە. لۆژیکی ئەو، هیچ بەهرەیەکی وردەکارانەی کەبۆنموونە

لەسیستمی ئەندازەیی سپینۆزادا بەدی دەکرێ، تیانییە، هەروەها وەك چۆن دەبینین، کاتێك ئەو لۆژیکە روو دەکاتە زەمینەگەلی کرداریتری وەکو مێژوو، بەراستی لەوانەیە ئەندێشەگەلێکی زۆر ناقۆڵاو ترسناك دروستبکات. (تێڕوانینی رێبەریی میللی کەبەرجەستەو رەنگدانەوەی (رۆحی جیهان)ە، رەنگە لەرۆژگاری ناپلیۆندا، ئاڕاستەو پاساوێکی شاعیرانەی هەبووبێ، بەڵام کاتێ لەژێر رۆشنایی ئەزموونەکانی سەدەی بیستەمدا بیردەکەینەوە، بەهیچ شێوەیەك ئەندێشەو بیرکردنەوەیەکی قابلی قبوڵ نییە.)

وێرای بڵاوکردنەوەی ئەو بەرهەمە پڕقەبارەیەش، هیگڵ دیسان هەر موفلیسو بێپارەبوو. زانکۆ هەروا داخراو مایەوەو ئەو بەناچاری دەستبەکاربوو کەبۆخۆی کارێك پەیدابکات، بەڵام لەم سەروبەندەدا، ئەو پرۆسە دیالەکتیکیەی کەراستەوخۆ دەستەویەخەی هیگڵ دەبووەوە، سەنتێزی لەنکۆڵی نەهاتووی خۆی دروستکرد:خاوەن خانووی هیگڵ، کوڕێکی هێنایە دنیا کەناونرا لودویگ.

کەمێك دوای ئەوە، هیگڵ (یەنا)ی بەجێهێشت تاکو لەپلەی سەرنووسەری (رۆژنامە)ی (بامبورگەر ساتیونگ-bamburger zeitung) دەست بەکاربێت، کارێك کەدوو ساڵ تیایدا مایەوە. بەداخەوە کەئێمە تەنها دەتوانین چەندوچوونی سەروتارەکانی ئەو تێبینی بکەین، چونکە وەك دیارە هەموو ژمارەکانی ئەو رۆژنامەیە لەبەرواری (١٨٠٧تا١٨٠٨) لەگەڵ پرۆسەی بەرۆحانی کردنی مێژوو رووبەروو بووەوە (لەنێو بران).

لەم کاتەدا، هیگڵ تەمەنی گەیشتبووە (٣٨) ساڵو بووە بەڕێوەبەری خوێندنگەیەك لە(نۆرمبێرگ). ئەم کارە، کەهەشت ساڵ تیایدا مایەوە، بەرادەی پێویست کاتی پێدا کەکاری فەلسەفیی خۆی درێژە پێبدا. لەم سەردەمەدا، هیگڵ ماوەیەك بوو کەوازی لەتێزی ئازادسازی یائازادی بەخشی (liberation) شۆڕشگێڕانە هێنابووو بەجۆشوخرۆشەوە باوەڕی بەئەنتی تێزی ئەو تێزە

هێنابوو. هیگڵ لەکاری بەرێوەبەرێتیدا کارامە بووو دەیگوت: (ئامانجی هەر پەروەردەو فێرکردنێك، بریتیە لەریشەکێشکردنی خەیاڵات، ئەندێشە، بیرو هزرگەلی تاکەکەسی کەبۆی هەیە لاوان هەیانبێت و سەرقاڵی بن...ئەندێشە، وەکو ئیرادە، دەبێ ملکەچو بەرفەرمان ببێت.)

بەهەمانشێوە کە زۆرێك لەبەرێوەبەرانی خوێندنگە، حەزیان لەکاری خۆیان نییە یاتەنها کەسانێکی سەراپا تەمبەڵن، هیگڵیش بەرێوەبەرێکی سەختگیرو لێبڕاو بوو. کەسێك کەلەبەر چۆنیەتی دەرس خوێندنیدا، هیگڵی پەستوتووڕە کردبا، خۆی تووشی مەترسی کردبووەوە. یەکێك لەخوێندکارەکانی دەگێڕێتەوە کە(منوهاوڕێیەکی ترچووبووینە لای تائەو رەخنەو گلەییو گازەندانەی کەخوێندکاران هەیانبوو بخەینە بەرچاوی، بەڵام چ پێشوازییێکمان لێکرا: هەرنەمانزانی چۆن چۆنی لەپلیکانەکان چووینە خوارەوە!).

لەم سەروبەندەدا، ئەنتی تێزێکی سەیری دیکە هاتەدی: هیگڵ بووە عاشق، دەرکی ئەو مانایە، لەوانەیە بۆهەندێك خەڵك بەئەندازەی دەرککردنی تێڕوانینی دیالەکتیکی هیگڵ لە(رەها) سەخت بێت. هیگڵ تەمەنی گەیشتبووە چل ساڵو لەتەواوی ئەو ماوەیەدا (خلیسکانێکی بێ ئاکامی لێدەرچێ) هێشتا هەر رەبەن مابووەوە...ساڵەها خوێندنەوەو موتاڵای لەسەریەكو بەردەوام، کاریگەریی ناقۆڵای خۆی کردبووە سەری.

روخساری عەبووسو رەنگ پەڕیوی هیگڵ، دووچاری پیرییێکی ناوەخت ببوو. قژوموەکانی تەنکبوونو رۆژ بەرۆژ زیاتر تەنك دەبوونو زیاتر هەڵدەوەران، دیمەنێك کەلەروخساری ئەودا مابووەوە ئەو تروسکە خەفەتاویە ئاشکرایەی چاوەکانی نیشان دەدا. هیگڵ پیاوێکی کورتە باڵاوخەپڵە بوو و لەگەڵ ئەوەشدا پشتی کەمێك کووڕبوو.

داب و رەفتاریی کۆمەڵایەتیانەی تێکەڵ بوو بەدەستپاچەییو ناشیگەرییێکی زۆر. یانی لەراستیدا، (گیۆرگ ویلهلم فریدریش هیگڵ) تەنانەت لەلایەن شاگردە هەرە وریاکانشیەوە خاوەنی هێزی راکێشانی جادوویی نەبوو. (ماری فون توشەر) ئەو کچەی کەهیگڵ کەوتە داوی عیشقیەوە، لەبنەماڵەیەکی نورمبێرگی خاوەن ئەسڵ ونەسەب وبەناو بوو وتەمەنیشی تەنها (١٨) ساڵ بوو.

ماری یەکێ لەهەواداران ولایەنگرانی (ژان پۆل)ی نووسەری دێرینی رۆمانە وروژێنەروگشتیەکان بووو باوەڕی بەدیدگاو تێڕوانینە رۆمانتیکیەکانی وەك (ئەحساس)و ژێستە هەستبزوێنەکان هەبوو. هیگڵ هۆنراوەی پڕباقوبریقی بۆهۆنیەوە کەتیایاندا، بەشێوەیەکی وردەکارانە، ماهیەتی دیالەکتیکی عیشقی شرۆڤەو تۆێکاری دەکرد. تەنانەت ئەو کاتەی کەیەکتریان لەژواندا دەبینی، هیگڵ تارادەیەکی زۆر هەر وەك هەمان بەرێوەبەری قوتابخانە دەمایەوەو هەمیشە سەبارەت بەتێڕوانینە رۆمانتیکیو هەوەسئامێزەکانی ماری، ئاوازێکی سەرزەنشتانەی لەخۆنیشان دەدا. ئەو دواتر لەنامەکانیدا لێبوردنی دەخواست: (دانی پێدا دەنێم کەئەو کاتەی ناچار دەبم بنەمایەکی ئەخلاقی ژێر پێ بنێم، زۆر زوو تواناى دیاریکردنی ئەوکارو رەفتارانە لەدەستدەدەم کەتیایاندا ئەو بنەمایە بەرچاو دەکەوێ لەکەسێکی دیاریکراو-لەو بارەیەوە لەتۆدا-هەروەها دانی پێدادەنێم کەپێمخۆشە ئەوبنەمایانە زۆر بەگرنگ بگرم، چونکە لەم بنەمایانەدا لایەنی گشتیو ئەو بایەخەی کەهەیانە بەدی دەکەم، شتێك کەتۆ بیری لێناکەیتەوەو لەراستیدا بەبڕوای تۆ لەبنەرەتدا ئەو لایەنە گشتیو بایەخدارەیان تیانییە.) مرۆڤ لەخۆی دەپرسێ کەئەگەر ماری (درەختێکی ئازادی) لەبازاڕی شاردا بڕواندبا-یانی هەمان ئەو کارەی کەهیگڵ لەتەمەنی ئەودا ئەنجامی دابوو-لەو کاتە هیگڵ چی پێدەگوت؟ لەگەڵ ئەوەشدا، راستیەکە ئەوەیە کەماری واپێدەچێ وەلامی عەشقی پیرو کۆنەپەسندی خۆی دابێتەوە.

@kurdica

ئەوان لەساڵی (١٨١١) زەماوەندیان کرد(مەراسیمی زەماوەندەکەیان) کۆڕێکی گەرم بوو کەهەڵبەتە هاتنی چاوەڕواننەکراوی خاوەن خانووی هیگڵو ئەو گۆبەندەی کەبەرپایکرد، کەمێك کۆڕەکەی شێواند. خاوەن خانووەکە بەحاڵەتێکی پەشۆکاوانە پارچە کاغەزێکی بەدەستەوە بوو رایدەوەشاندو دەیگوت ئەو کاغەزە بەڵێنی زەماوەندکردنی نووسراوە، کەهیگڵ پێیداوە. بەگوێرەی گێڕانەوەیەك، خاوەن خانوو سەرەنجام (رەزامەندی داو لەبریدا پارەی وەرگرت.)، بەڵام ئاگرێکی دێرینیتریش هەبوو کەبەو سادەییە دانەدەمرکا. کاتێك کریستیەن، خوشکی هیگڵ، هەواڵی زەماوەندکردنی براکەی بیست، تووشی تووڕەبوونو پشێوی دەروونی بوو(ئەو رەوشە لەزمانی زیادەڕۆیی‌و بێ هەستونەستی ئەوکات بە(پشێوی خۆبەنەخۆشزانی تێکەڵ لەگەڵ هەڵچوونە هیستریاییەکان(لێکدرایەوە.) کریستیەن کەوەکو مامۆستای ماڵان خەریکی کاربوو، نەیتوانیبوو بەخۆی بسەلمێنێ زەماوەندبکاتو ژیانی هاوسەرێتی پێکەوە بنێ. قبوڵ نەکردنی داخوازییەکی بۆزەماوەندکردن، بووەمایەی سەرهەڵدانی (حاڵەتی دەمارگیری)و (رەفتاری سەیروسەمەرە) تیایدا. هیگڵ داوای لێکرد کەبێتو لەگەڵ ئەواندا بژیت، بەڵام بەخیلی توندی کریستیەن بەرامبەر هاوسەری هیگڵ، لێنەگەڕا ئەو پێشنیارەی براکەی قبوڵ بکات. لەجیاتی ئەوە چووە لای یەکێ لەخزمەکانی‌و لای ئەو مایەوە. لەوێ هەوەڵ رۆژتا ئێوارە لەسەر کورسیەك دادەنیشتو دەگریاو دەیقیژاندو بەو شێوەیە رۆژەکانی بەسەر دەبردن. بەقسەی ئەو خزمەی، کریستیەن زۆر لەبراکەی(دلگران)بوو و(نەفرەتێکی زۆری) لەهاوسەرەکەی نیشاندەدا. رەوشی تەندروستی ئەو رۆژ بەرۆژ روو لەخراپبوون چوو، تاوای لێهات لەیەکێ لەشێتخانەکاندا خەواندیان، بەڵام ساڵێك دوای ئەوە، مۆڵەت دراو هاتەدەرەوە.

هیگڵ خوێنساردی خۆی پاراست، بەڵام ئەو پشێویە دەروونیەی کەلەخوشکەکەی هەبوو، بێگومان زۆری پەرێشانکردبوو. ئەو هەروا بەردەوام بەدەست پشێویی‌و خەمۆکیەوە دەیناڵاند. جارێك، قسەی لە(کەوتنە نێو دڵی سەرزەوییە تاریکەکان) کرد، ((شوێنێك کەتیایدا هیچ شتێك تەواو، دیاریکراوو ئاسایش نەبوو، هەموو شوێنێك پڕبوو لەشکۆو مەزنێتی، بەڵام ئەو هەمووە لەتەك ئاستەنگو کۆسپ‌وچاڵەکانەوە بوو.)) ئەو ئاشکرای دەکرد کەچۆن چۆنی بۆیەکەم جار لەفەلسەفەی خۆی ئاگادار بووەوەو دەیگوت ((هەر مرۆڤێك کەئەو خاڵە وەرچەرخێنەرەی (لەژیان)دا هەبێ، شەوانە کە رادەکشێ هزرولێکدانەوەکانی یاپسوڵەی سروشتو خەسڵەتی خۆی تاقیدەکاتەوە، ئینجا لەبەر کێشەو ئاستەنگەکانی ئەوەوە، ناچار دەبێتە کەسێکی بەهێزوخاترجەم کە لەخۆیداو لەژیانی ئاسایی رۆژانە-و ئەگەر بەرلەوە نەیتوانیبێ خۆی بەوەوە رازی بکات- لەبوونی دەروونێکی شەریفانە-هەست بەئاسایش دەکات.)) دەروونناسان زۆرجار ئاماژەیان بە((ئارەزووی پاراستن و ئاساییش...کەتەنانەت بۆبیرکردنەوەی ئەبستراکتیش زۆر زۆر ئیلهامبەخشە)) کردوە: فەلسەفەی هیگڵ-کەسەرچاوە لەئەنگێزەیەکی قووڵەوە دەگرێ -لەوانەیە رەنگدانەوەیەکی ترازانی دەروونی قووڵی ئەو بووبێت. ئەو تێڕوانینە رەنگە مایەی گاڵتەبێت، (بەڵام بەرەچاوکردنی خەسڵەتی دەروناوی یا ئەسکیزوییدو (بەدوایدا چاکبوونەوەی) پرۆسەی دیالەکتیکی هیگڵ-کەلەروانگەی ئەودا هەمان ((شێوازی کاری زەینە))-(دەبێ بڵێین) کەهیچ گاڵتەیەك هەڵناگرێ . لەگەڵ هەموو ئەو ئاستەنگانە، زەماوەندکردنی هیگڵ، وەکو باسکراوە مایەی شادمانی بوو. ماری، دوو کوڕی بەناوەکانی (کارل) و (ئیمانۆئیل) هێنایە دنیا. لەکاتێکدا ئەو دوو کوڕە گەورەدەبوون، (لودویگ)ی برای سێیەمیشیان خۆی گەیاندە ئەوان. ئەو دوای مردنی دایکی لەیەنا، هات تاکو لەگەڵ کوڕی خێزانەکەیاندا پێکەوە بژین. وێڕای

نیازی پاکی هیگڵ، ئەو ڕەوشە، کەلکێکی نەبوو. بێزاری، وەکو خۆراك کەوتبووە گیانی لودویگ. وەك دیاربوو ئەو بەهرەیەکی زۆری لەعەقڵی باوکی بەمیرات بردبوو. لودویگ بەشوێن پێی باوکیدا هەنگاوی ناو بووە خوێنکارێکی توندڕەو. حەزی لێبوو لەپزیشکی بخوێنێ، بەلام هیگڵ گوشاری بۆهێناکە بەکاری بازرگانییەوە خەریك بێت. لودویگ ماڵی خۆی تەرك کردو خۆی گەیاندە لژیونی دەرەوەی هۆڵەنداو دواتریش بەکەشتی ڕەوانەی هیندی ڕۆژهەلات(ئەندۆنیزیا کەئەوکات کۆلۆنی هۆڵەندا بوو) بووو لەوێدا تووشی تاو لەرز بوو گیانی سپارد.

لەماوەی ئەو ڕۆژگارە بوو کەهیگڵ دووەمین شاکاری گەورەی خۆی، (زانستی لۆژیك-The science of logic) نووسی. ئەو بەرهەمە گەورەیە، لەو ڕووەوە شازو تایبەتە کەتیایدا دەتوانین بڵێین هیچ هەوالێك لەو دووبابەتە کەلەناونیشانی کتێبەکە هاتوون، نییە. هیگڵ مەبەستی لەوشەی زانست، میتافیزیك-ئەنتی تێزی فیزیك بووولۆژیکیش شێوازی دیالەکتیکیەکەی بوو. ئەگەر شێوازی دیالەکتیکی هیگڵ وەکو شێوازێکی لۆژیکی قبوڵ بکەین، سیستمی ئەو بەراستی بناغەدارترین، هەمەلایەنترین و بەرزترین سیستمێکی بەلگەدارە کە تائێستا ڕێکخرابێ و خرابێتە ڕووەوە. (بەلام) ئەگەر ئەو جۆرە شتە قبوڵ نەکەین، ئەوا بەتوندی دەکەوینە ڕاڕایی کەسەرجەمی ئەو سیستمە بەوجۆرە بێسەرایی و لادانێکی میتافیزیکیانە لێکبدەینەوە. (بەپێی وەها دیدگایەك، هیگڵ دەبوا ئەو بەرهەمەی ناونابوا (میتافیزیکی میتافیزیك) کەلەراستیدا باشتر دەلالەتی لەناوەڕۆك وبابەتەکانی دەکرد.)

هیگڵ بەزانستی لۆژیکدا، خۆ لەلۆژیك ناگەیەنێ ، بەلکو لەجیاتی، چەمکگەلێك شیدەکاتەوە کەئێمە لەکاتی بەلگەکاری لۆژیکیدا، سوودیان لێوەردەگرین-وەکو زاراوەو دەستەواژەکانی کانت(بوون، چەندایەتی، ڕێژە یا زیادەشتی لەوجۆرە). گرنگترین زاراوە لەو میانەدا بەبڕوای هیگڵ، زاراوەی ڕێژە

یازیادە(relation)یەو گشتیترین ڕێژە، بریتیەلەدژبەری (contradiction). بەمشێوەیە، ڕەوتی دیالەکتیکی تێز، ئەنتی تێز و سەنتێز سەرهەڵدەدا. هەروەك چۆن پێشتر تێبینیمان کرد، هیگڵ ئەندێشەی بەواقیعیەتێکی بنچینەیی دەزانی و پێیوابوو کەچۆن شێوازی دیالەکتیك بەسەر ڕەوتی ئەندێشە حکومڕانە، بەهەمان شێوە بەسەر واقیعیەتیشدا حکومڕانە. وەها شتێك لای هیگڵ ((زانست))ی لۆژیکی ئەو پێکدەهێنێ . هەموو شتێك سەربەشێوازی دیالەکتیکە.

زانستی لۆژیك پەردەی ناکۆکیی بنچینەیی لەنێوان کانت و هیگڵ لادەبا. کانت، زانایەکی داهێنەرو لۆژیکیزانێکی بەتوانابوو، بەوپێیە بەتەواوی ئەو توانایەی هەبوو کەکتێبێك سەبارەت بەزانستو لۆژیك بنووسێ . هیگڵ، بەپێچەوانە تێڕوانینێکی مێژوویی هەبوو بۆفەلسەفە. هەرتەنها گوزارەو دەربڕینەکانی ئەونین کەدەربارەی ئەنجام‌وئاکامی ڕووداوەکان دیدی درێژخایەن بەخۆبگرن، هیگڵ جیهان بەشێوەیەکی گشتی، بەکایەیەکی مێژوویی هەمیشە لەحاڵەتی کامڵبوون دەزانێ . وەها دیتنێك، تایبەتبوونی (particularity) ئەوەی کەلێرەوە هەنووکەییە، ڕەش دەکاتەوەو لەنێو دەبات. هەموو شتێك دەکەوێتە ژێر ڕۆشنایی دوورنماو ڕەهەندی مێژوویی. کانت بەبەراورد لەگەڵ هیگڵ. جیهان بەدیدێکی ڕۆشن و ڕوونی زانستمەندێك تەماشادەکات. ئەمڕۆ دیدگای کانت، دیدگایەکی بەبڕەوو باوە، لەگەڵ ئەوەشدا، لەو هەلومەرجەی کەمێژووی مرۆڤایەتی لەکۆتایی قۆناغێکی درێژی فراوانخوازانە نزیك دەبێتەوە، لەوانەیە کەدیدگای هیگڵ جارێکی ترخۆی بخاتەوە ڕوو.

زانستی لۆژیك ناوبانگی بۆهیگڵ بەدیاری هێنا. لەکاتێکدا کەتەنها بەشی یەکەمی کتێبەکە بلاو کرابووەوە، زانکۆکانی هایدلبێرگ وبەرلین کورسی

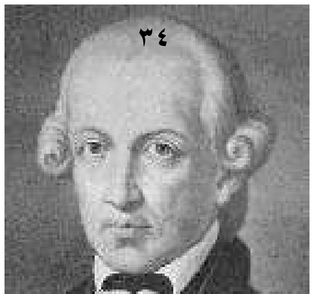

ماموستاییان بۆپێشنیازکرد. هیگڵ هایدلبێرگی هەڵبژاردو لەساڵی (١٨١٦) چووە ئەوێ. ئەو بەناوبانگترین فەیلەسوفێکە کەلەمێژوویی ئەو زانکۆیەدا پۆستێکی هەبێ . لەهەورازی گردۆڵکەی ئەو بەری رووبارەکە، لەلایەکی شاردا، کوێرە رێیەك هەیە کەبەگوزەرگای فەیلەسوف بەناوبانگە. بۆگەیشتن بەو کوێرە رێیە دەبێ بەنێو رەزەکاندا سەربکەوی. لەخوارەوە، پردی کۆنی رووباری (نێکارا-neekara) هەڵکەوتووەو لەکەناری دووری رووباردا، شاری زانکۆیی-کەتەمەنی چەندین سەدە زیاترە-لەخوار قەڵاکەیدایە. چەند ساڵێك بەرلەئێستا یەکێك بەمنی گوت کەگوزەرگای فەیلەسوف، لەپای نیشتەجێبوونی هیگڵ لەم شارەدا ئەو ناوەی بەخۆوە-گرت، لەگەڵ ئەوەشدا دواتر بۆی دەرکەوت کەئەوقسەیە راست نییە، چونکە دەرکەوت کەهیگڵ حەزی لەپیاسەکردن لەدەرەوەی شار نەبوو.

هیگڵ، ساڵێك دوای چوونی بۆهایدلبێرگ، (زانستنامەی زانستە فەلسەفیەکان لەسەرجەم-The encylopedia of the philuso philosophical scienes in outline)ی بڵاوکردەوە. ئەو کتێبە

بۆخوێندکاران نووسرابوو تاکو پێش ئەوەی بەشداری لەکلاسەکانی ئەودابکەن، بیخوێننەوە. ئەو کتێبە گەڵاڵەیەکی گشتی لەسەرجەم فەلسەفەی هیگڵی بەدەستەوە دەداو ئەو بوارەی بۆخوێنەر فەراهەم دەکرد کە لەگەڵ بنەماو رێوشوێنەکانی زمانی تەکنیکی هیگڵو هەروەها بەکارهێنانی شازی ئەو لەچەمك و دەستەواژەی جیاجیا، ئاشنابێت. لۆژیك تاکە چەمکێك نەبوو کەدەبوا بەرگەی بگیرێ:ئێستا دەرسە وتاریەکانی هیگڵ بەگشتی دوور لەتێگەیشتن بوون، مەگەر ئەوەی لەگەڵ زمانی یاجوج وماجوجی ئەودا ئاشناییت هەبوا. هەتا سادەترین ئاماژەو روونکردنەوەکان، پێویستیان بەکردنەوەی رازو رەمزەوە هەبوو: ((ئەگەر بەکورتی، قۆناغەکانی ئەو تێپەڕینە لەچۆنایەتیەوە بۆچەندایەتی چاوپێدابخشێنین (دەردەکەوێ کە) پرسی چۆنایەتی بۆدیاریکردنی بنەڕەتی، بوون‌و راستەوخۆییەکی هەیە کەتیایدا ئەندازەو دیاریکردن، هاوشێوەیی لەگەڵ بوونی شتەکی هەیە، بەچەشنێك کەبەگۆڕینیان، شتەکە خۆی لەنێودەچێت.)) (بێ هۆنەبوو کەژمارەیەك لەو کەسانەی کەلەماوەی جەنگی دووەمی جیهانی، رەمزونهێنی زۆر سەختی گرێ کوێرەی ئەڵمانی(aerman enigma) یان کردەوە، پێشتر توێژینەری (فەلسەفەی) هیگڵ بوون.)

هیگڵ لەکتێبی(زانستنامەی زانستە فەلسەفیەکان لەسەرجەم)دا سیستمی خۆیشی شرۆڤەومشتومالّ دەکات. دەکرێ ئەو سیستمە وەکو ژمارەیەك پێکهاتەی شێوە هەرەمی بژمێرین کەبەسێیانەیەکی باڵاتر کۆتاییان دێت. تێزی سێیانەی باڵاتر، (ئایدیای رەها-Absolute idea)یە کەئەنتی تێزی خۆی-سروشت-دێنێتە ئاراو سەنتێزەکەشیان بریتیە لە رۆح یاواقعیەتی رەها(Absolute reality). هەموو سیستمەکە پێکەوە دەتوانین بە رۆح بژمێرین (کەواقیعیەتی رەهاشە)و بیر لەخۆی و هەناو یاماناى خۆی دەکاتەوە. ئێمە لەپایەوپلەی تاکدا، تازیاتر عەقڵانیتر، بیرمەندترو هۆشیارتر دەبینەوە

لەخۆمان وەهەناوو ناوەڕۆك یامانای خۆمان، وردە وردە لەوسیستمەدا ڕووەو باڵا ڕێڕەودەگرین‌و هەڵدەكێشین.

ئەو سیستمە، جۆرە بەیەكانە زانینێكی ڕۆحانی شكۆدارە:سەنتێزی گشتگیرو هەمەلایەنەی ئایدیای رەهاو سروشت، یانی ڕۆح (یاواقیعیەتی رەها). بەوشێوەیە، وێڕای ئەوەی كەشێوە هەرەمی یاسێ كۆڵەگەیە، دەتوانین بەخولی یاسووڕداریشی بدەینە قەڵەم، چونكە گۆڕانكاری یاخۆجیاكردنەوە، پایەی بنەڕەتی ئەو گشتەیە.

شێوازی دیالەكتیك لەهەموو جێیەكدا كاردەكات: تێز، ئەنتی تێزی خۆی دروستدەكات وهتد. تەنها ئەوكاتە دەكرێ حەقیقەت بناسین كەخۆی بەش بەش ونایەكپارچە كردبێت-یانی ئەنتی تێزی خۆی-چەوتی-دروستكردبێت‌و بەسەریدا زاڵ بووبێت. بەهەمانشێوە، خوا هەرتەنها لەو ڕووەوە بێ كۆتاییە كەسنووری كۆتایی هاتنی گرتووەو بەسەریدا زاڵ بووە. (لەچیرۆكی دابەزینی مرۆڤ(لەبەهەشت)یش ڕەوتێكی دیالەكتیكیانەی هاوشێوە بەدی دەكرێت: دابەزین پێویستیی هەبوو تامرۆڤ بتوانێ بگات بەچاكەو خێروخۆشی.) سەرەڕای یەكپارچەیی(تێزو ئەنتی تێز) لەسەنتێز، نایەكپارچەیی یاگۆڕانی تێزێك كەئەنتی تێزی خۆیشی دێنێتە بەرهەم هەمیشە بوونی هەیە.

لەساڵی (١٨١٨) هیگڵ هەوڵیدا كەئەنتی تێزی بڕیاری خۆی سەبارەت بەقبوڵكردنی پۆستێك لەزانكۆی هایدلبێرگ هەڵبژێرێ : ئێستا پێشنیازی وەرگرتنی كورسیێكی لەبەرلین قبوڵكرد. هیگڵ لەوێدا بووە مامۆستای فەلسەفە، كورسییێك كەدوای مردنی فیختە خاڵی مابووەوە. لەوكاتەدا، ناپلیۆن شكستی خواردبووو دەوڵەتی پرۆسیا، جارێكیتر جڵەوی حوكمی لەئەڵمانیا گرتبووە دەست. ئەو حكومەتە لەو ڕۆژگارەدا تاریكترین‌و كۆنەپەرستترین قۆناغەكانی خۆی پەیڕەو دەكردو بەرلین پایتەختی ئەو حكومەتە بوو. هیگڵ (١٣) ساڵی

دوای تەمەنی خۆی لەبەرلین بردەسەر. دەرسە وتارییەكانی ئەو ناوبانگی زۆریان پەیداكردو بوونە وێردی خەڵكی‌و سەدان خوێندكاری بۆلای خۆی ڕاكێشاو كاریگەریی ناقۆلای فەلسەفی ئەو هێواش هێواش لەسەرتاسەری زانكۆكانی ئەڵمانیا، لەچوارچێوەی (هیگڵیانیزم-Heglianism)دا پەرەی سەند.

لەوكاتەدا، هەرچەشنە ئازادییەكی بیركردنەوەو دەربڕینی بیروڕامانی سیاسی لەوڵاتی پرۆسیا بەشێوەیەكی گشتی قەدەغەكرابوو. ئەوە بەومانایە بوو ئێنرێژیە هزریەكانی خۆێندكاران‌و هاوڵاتیانی ڕۆشنبیری بەرلین، بەناچاری دەبوا جێیەكیتر پەیدا بكات تاخۆی ڕزگاربكات. ئەنجامی ئەو ڕەوشە، گەشەو ڕەونەقی مەزنی هونەرەكان، فەلسەفەو مۆسیقای لەنێو چینە پڕقسەو بەمشتومڕەكان لێكەوتەوە.

هیگڵ بەكردەوە بوو بەفەیلەسوفی فەرمیی حكومەتی پروسیا. ئەو لەساڵی (١٨١٢) كتێبی(فەلسەفەی هەق-The philosophy of right)ی بڵاوكردەوە كەباس لەپرسی سیاسەت‌و مافەكان لەكۆمەڵ دەكات. ئێستا ئیدی هیگڵ بەهەموو هێزو بوونیەوە ببووە هەواداری ڕەوشی مەوجودو لەهەرچەشنە بیركردنەوەیەكی جێگیر لەسەربنەمای گۆڕانی ڕادیكالیانەی كۆمەڵایەتی، بێزاربوو. دیالەكتیكی كۆڵەگەیی كتێبە تازەكەی ئەو بەم شێوەیەی خوارەوە بوو:

تێز: یاسا گشتیە تەجریدیەكان.

ئەنتی تێز: ویژدانی تاكەكەسی.

سەنتێز: سیستمی ئەخلاقیی هەر كۆمەڵگەیەك.

هیگڵ لەو باوەڕەدا بوو كەكۆمەڵگە دەبێ پشتبەستووبێ بەبەها خێزانیەكان‌و پیشەجێگیربووەكان. بەمەشەوە، سەیر لەوەدایە كەئەو شێوە دەوڵەتیەی ئەو لەمێشكیدا تاوتوێی دەكرد، زیاتر لەگەڵ مۆدێلە ئینگلیزیەكەی ئەو سەردەمەدا هاوشێوە بوو تاكو لەگەڵ مۆدێلی پروسیایی. ئەو دەوڵەتە،

حکومەتی پەرلەمانی، پادشایەتی بەدەسەڵاتی سنووردار، دادگاییکردن بەئامادەبوونی دەستەی داوەری‌و ئاسانکاریی لەگەڵ ئەوانەی بیرکردنەوەی‌تریان هەیە-بەتایبەت ئەوانەی بیرکردنەوەی ئایینیان هەیەو یەهودیەکان-لەخۆدەگرت. (تائەو شوێنەی کەمن ئاگام لێبێت، هیگڵ بەتەواوی بێبەری بوو لەدژایەتیکردنی یەهودی-کەلەو رۆژگارەدا لەکۆمەڵگەی پروسدا لەرووی کۆمەڵایەتیەوە بەتەواوی دیاردەیەکی پەسەندو مایەی قبوڵ بوو، رەهەندی هەمەگیرانەشی هەبوو..) لەومیانەدا، هیگڵ هەروا درێژەی بەوکارەی کەشارەزایی تیاهەبوو-واتە وڕوکاسکردن‌و سەرلێشێواندنی خوێندکارە لێبڕاووخۆماندووکەرەکانی کە لەهۆڵەکانی دەرسی ئەودا ئامادەبوون-دەدا. ئەو لەکاتێکدا قوتووی گەردی بەرلووتی خۆی لەسەرمێزی بەردەمی دادەناو سەری گەورەی-بەقژی رووتاوەیەوە-شۆڕببۆوەوە، بەشێوەیەکی ناشیانە، یادداشتەکانی دەگەیاندنەوە یەکترو ئەمدیو ئەودیوی پێدەکردن ولەهەمان کاتدا، بەئاوازێکی تێکەڵ بەگومان و دوودڵیەوە، رستە پێچاوپێچەکانی بابەتە وێناکاریە ناڕۆشنەکانی دێنانە سەر زمانی‌وباسی دەکردن. هەندێ جار کۆکەی لەناکاو، زنجیرەی ئاخافتنەکانی دەبڕی تائەوەی سەرەنجام بەتێپەڕین تاکو ئاستی تەجریدی پەتی، وەخت وبێ وەخت، بەجۆرێکی خوائاساییانەی تێکەڵ بەزمانەڕەوانی‌و ڕەوانبێژییەکی دوور لەچاوەڕوانی دەگەیشت کەلەچاوتروکانێکدا، وتارەکەی لەئاستی تێزو ئەنتی تێزەکانی هەمیشە لەکێشمەکێشی زمانی تایبەتی(خۆی) بوو، دەگەیشتە ترۆپکی هەرەبالاو بێ‌سنووریەوە کەلەسەرووی هەرمانایەکەوە بوو ولەوێدا، وەك ئەوەی خوائاساییانە،بەکەیف‌و ماشای خۆی بابەتەکەی شیدەکردەوەو لەخوێندکارەکانی دەگەیاند تائەوەی لەپڕ جارێکی‌ترکۆکە لەمقسەکردنی دەکردەوە.

جاری وابوو رێکدەکەوت کەخوێندکارێکی زۆر وڕوکاس بووی، دوای کلاس دەچووە ماڵە کرێنشینەکەی. لەوێ مرۆڤێکی نائاسایی‌و رەنگ پەڕیوی دەبینی

کەلەپشت مێزێکی گەورەی نووسین دانیشتووەو لەکاتێکدا رۆبێکی دوشامبری (زەردوخاکی)ی لەبەردایە کەتاسەرعەرزەکە درێژبۆتەوە، بەدەستەپاچەیی، ئەو هەموو کاغەزو کتێبە پەرش‌وبلاوانە ژێرەوژوورو‌ئەمدیوو ئەودیو دەکات. فەیلەسوف، هەمیشە لەمیانی گفتوگۆی دەستپاچەییانەی خۆی لەگەڵ ئەوکەسەی هاتبووە دیداری، بەکردەوە بوونی لایەنی بەرامبەری بەتەواوی لەوێ لەیاد دەچوو.

ئەو لەو ماوەیەدا، کەمێك لەنووسینەکانی بەچاپ گەیاند، بەڵام ژمارەیەك لەرەمزنووسە سەرسپردەو پابەندەکانی هیگڵ، یادداشتگەلێکیان لەبەر دەرسە وتارییەکانی ئەو دەنووسیەوە کەلەسەرجەمی بەرهەمەکانی هیگڵدا چاپ کراون. ئەو یادداشتە بلاوکراوانە، لەخۆگری کراوەترین ئەو شیکردنەوانەن کەهیگڵ لەبیروباوەڕەکانی خۆیدا سەبارەت بەجوانناسی، فەلسەفەی ئایین‌و فەلسەفەی مێژوویی بەناوبانگی خۆی بەدەستیەوە داون. هیگڵ لەو یادداشتانە، هەوڵ دەدا مێژوو بەشێوەی کایەیەکی دیالەکتیکی لێبکات، ئایدیایەکی دروستکراو کەلەبەرهەمەکانی مارکسی پەیڕەوکاری ئەو، بەوپەڕی هێزەوە جارێکی ترخۆی نیشان دایەوە. بەگوێرەی ئەو تێڕوانینە، مێژوو ئامانجێکی هەیە(ئیرادەی خوا لەروانگەی هیگڵ‌و گەیشتن بەئامانجی کۆمۆنیستی لەروانگەی مارکس).

هیگڵ پێشکەوتنی دیالەکتیکی ئاڵۆزو بەدژوار تێگەیشتنی مێژوو لەرووی کۆشکە لمیەکانی زەمەنەوە پەیگیری دەکات. ئیمپراتۆریەکانی چین، یۆنانی کۆن‌و رۆما، سەرەنجام جێی خۆیان دەدەنە شکۆو مەزنایەتیی حکومەتی پرۆسیا:بالاترین شێوەی ژیانی کۆمەڵایەتی کەتائێستا لەسەر گۆی زەوی ناسراوەو(زۆر لەسەرووی مافەکانی هەم تاکێکی هیچ ناو بچووکە). ((مێژوو نیشانمان دەدات کەکاتێك ناوی فەلسەفە لەشوێنەکانی‌تر، کەم وزۆر لەنێو چوو بوو، فەلسەفە وەکو داراییەکی تایبەت بەگەلی ئەڵمان درێژەی بەژیانی خۆی دەدا.

@kurdica

سروشت، ئەو پەیامە مەزنەی خستۆتە ئەستۆی ئێمەوە کەپارێزەرانی ئەو ئاگرە پیرۆزەبین-بەهەمان شێوەی کەلەرۆژگارانی کۆندا، رۆحی جیهان، باڵاترین خودئاگایی لای میللەتی یەهوود هەبوو.)) تێڕوانینی هیگڵ ئەوە بوو کەیەکەمین پارێزەرانی ئاگری پیرۆز بەرزو شکۆدارترین خودئاگایی، دەبوا گیرۆدەی ئەو ئاکامەبن کەنازییەکان لەسەدەی بیستەم بەسەریان هێنان. هیگڵ (ئەگەر لەژیاندا مابوا) لەدەستی هیتلەرو کارە نەفرەتیەکانی رایشی سێیەم، بێزار وهەراسان دەبوو، بەڵام بەراشکاویەوە دەبێ بڵێین کەنووسینی ئەو شتە بێهوودانە، هیچ دەردێك دەرمان ناکات.

هیگڵ بەدیدگایەکی ئەوپەڕی فراوانەوە، لەمێژووی دەڕوانی: ((دیدگای مێژووی جیهانی)). مێژوو لەروانگەی ئەودا، کایەیەکی خۆپێگەیەنەرانە یا بەئەنجامگەیاندنی(رۆح یارەها بوون) خودە-Self-realization). مرۆڤایەتی رێڕەوێکی وردبینانەی عەقڵانی خودناسانەی گرتۆتە پێش: مەعریفەتێکی رۆژ دوا رۆژ لەپەرەسەندنی یەکێتی وئامانجی خود. هیگڵ رایگەیاند، کەئێمە کاتێك کەرابردووی خۆپێگەیاندنی خۆمان بەچاوی گشتێکی واتادار تێبینی دەکەین، دەبینە خاوەنی هەموو رابردووو سەرگوزەشتەی خۆمان. بەمپێیە ئامانجی مێژوو شتێکی کەمتر لەدۆزینەوەی مانای ژیان نییە.

بۆچوونەکانی وەکو پێشکەوتن، ((دەرکی رابردوو)) (وەك بڵێی کەرابردوو هەرتەنها یەك شیکردنەوەی هەبێت)، مانای ژیان ریشەی لەکات و شوێنی ئەو سەردەمدا-یانی ئەڵمانیای سەرەتاکانی سەدەی نۆزدە-دا زۆر باش داکوتاو دوورە ((روانگەی مێژووی جیهانی)) بێت. ئوستانەکانی ئەڵمانیا لەسەروبەندی یەکگرتن بوون لەگەڵ یەکتر بۆپێکهێنانی میللەتێکی بەهێزی ئەوروپایی. شۆڕشی پیشەسازی لەسەرانسەری ئەوروپا پەرەی دەسەند. جیهان پێی دەنایە نێو چاخی زێڕینی دۆزینەوە زانستیەکان و ئیمپراتۆریە ئەوروپاییەکان،

قەڵەمڕەوی خۆیان تائەوپەڕی ناوچەکانی جیهان فراوان دەکرد. ئەو هەمووە، جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ دوورنماکانی دوایی سەدەی بیستەم، هەیە. چیتر((پێشکەوتن)) بەپرسێکی مسۆگەرانە ناژمێردرێو مرۆڤ تەنانەت مل بۆمەیسەر بوونی لەنێوچوونی وەچەی خۆیشی دەدات. هەروەها، ئەوە زانستە کەتایبەتمەندیو هێڵەکانی روخساری رەهای هیگڵی بەخۆوە گرتووە نەك رۆح. تیۆری مێژوویی هیگڵی، نەیدەتوانی لەگەڵ ئەو جۆرە گۆڕانکاریانە بسازێ وقبوڵیان بکات. (ئەو سیستمەش کەلەوەوە سەری هەڵدا-واتە تیۆری مارکسیستی مێژوو-بەهەمان ئەندازە نەیتوانی لەگەڵ ئەو پرسەی کە((رمانی حەتمی سیستمی سەرمایەداری)) سەرسەختانە رێ لەهاتنەدی ئەورمانەی خۆی دەگرێ ، بسازێ ولەگەڵی هەڵبکات و قبوڵی بکات.) ئێمە ئیدی مێژوو بەپرۆژەیەکی واتادارو حەتمی ناژمێرین، بەڵکو زیاتر وەکو تاقیکردنەوەیەکی زانستی لێیدەڕوانین کەئەنجامەکەی، هەرلەئێستاوە زیاتر پەیوەندی بەخودی ئێمەوە هەیەو لەدەستی ئێمە دایە.

لەگەڵ ئەوەشدا، روانگەی هیگڵ سەبارەت بەمێژوو، بەهەموو چەوت وچوێڵیەکانیشەوە، بەگشتی راو داوەرییەکانی ئەو بێبایەخوبێ بەها ناکات. هیگڵ لەنێو بیرمەندانی سەدەی نۆزدەدا، دەکرێ بڵێین تاکەکەسێك بوو کەلەسەر گرنگیو بایەخی ئەمریکا لەئایندەدا راوەستا. ((لەقۆناغێك کەبەرێوەیە، ئێرە جێیەکە کەناوەرۆكو گەوهەری مێژووی جیهان، خۆی ئاشکرادەکات.))

مارکس، نیچە، ژول ورن-هەموو پێشگۆ مەزنەکانی سەدەی نۆزدە-گرنگترین گۆڕانی سەدەی بیستەم تێنەگەیشتن.

هیگڵ لەساڵی (١٨٣٠) بەبەڕێوەبەری زانکۆی بەرلین دامەزرێندراو ساڵێك دواتر، شافریدریك ویلیامی سێیەم، مەدالیای شانازی پێبەخشی، بەڵام ئیدی

گاڵتەبازاڕی رەفتاری سەیروسەمەرەی رۆحی جیهان، دەستی بەئازاردانی هیگڵ کردبوو: لەساڵی (١٨٣٠) پشێوی‌وهەنگامەیەکی‌تر لەشاری پاریس رووی‌دا. ئەمجارە هیگڵ نەرۆیشتە بازاڕی شار تا (درەختێکی ئازادی) بڕوێنێ. کاتێ شەپۆلێکی ئەو هەنگامەیە گەیشتە بەرلین‌و بووە مایەی سەرهەڵدانی نائارامیەکی جەماوەری، هیگڵ لەبیرۆکەی حکومەتی کۆمەڵانی خەڵك دڵگران‌و هەراسان بوو. ساڵێك دواتر لەرۆژنامەی (Preussisch staatszeitung –رۆژنامەی دەوڵەتی پروسیا) وتارێکی بەچاپ گەیاند تیایدا رەخنەی لە(پرۆژەنامەی ریفۆرم-Reform bill)کەئەوکات لەپەرلەمانی بەریتانیا خەریکی دەنگدان‌و واژۆکردن بوو، گرت‌و رامانی خۆی سەبارەت بەدیموکراسیی بەریتانیایی راگەیاند.

بەبڕوای هیگڵ، یاسای بنەڕەتیی ئینگلستان، بەگشتی شوێنی پشێوی وهەلومەرج بوو. هیگڵ ئەمەی بەبەراورد لەگەڵ ((بنەما ژیرانەکان))ی حکومەتی پروسیادا دەگوت. هەروەها(بەبڕوای ئەو) حکومەتی جەماوەری تەنانەت بەشێوە سنووردارو سەختگیرانەکەشی کەلەودەمدا لەبەریتانیا هەبوو، بەربەستێکی ئاشکرابوو بۆسەمای والیسی رۆحی جیهان(دیالەکتیکی شین- The blue dialectic). حکومەت تەنانەت نابێ لەهەوڵی ئەوەدابێ کەخواستی خەڵك دەربڕێ. ((خەڵك هەرگیز نازانن کەچیان دەوێت.)) لەگەڵ ئەوەشدا، تەنانەت ئەو قسانەش بۆکاربەدەستەکانی حکومەتی پروسیا، زۆر زۆر شۆڕشگێڕانە بوون و(هەرلەبەر ئەوە) بەشی دووەمی وتارەکەی هیگڵ کەوتە بەرتیغی سانسۆرەوە.

لەساڵی (١٨٣١) بەرلین تووشی نەخۆشیی هەمەگیری (کۆلێرا) بوو کەسەرانسەری ئەڵمانیای گرتەوەو بێدادی دەکرد. هیگڵ شاری بەجێهێشت‌و بۆگوزەراندنی هاوین، لەخانوێك لەناوچەیەکی دێهاتی، نزیك شاردا نیشتەجێ

بوو، بەڵام هیچ شتێك، تەنانەت (کۆلێرا)ش نەیدەتوانی ئەو لەهۆڵی خۆشەویستی دەرسدان دابڕێت. لەمانگی نۆڤەمبەر، گەڕایەوە شارو ((بەشۆروشەوق‌و توانایەکی زۆرەوە بۆوتاردان،کەگوێگرەکانی خۆی سەرسام

دایڤد هیوم

کرد)). یەکەمین بەش لەدەرسە وتارییەکانی خۆی کەدوو رۆژ درێژەیان کێشا، پێشکەشکرد. (روزنکرانتس) ژیاننامە نووسی هیگڵ، ئەو زمانڕەوانیە چاوەڕواننەکراوەی لەسەر یەکەمین نیشانەکانی نەخۆشیی کۆلێرا حساب دەکات. رۆژی سێیەم، لەبەرانبەر نەخۆشیدا بەچۆکداهات‌و بەیانی رۆژی دواتر، واتە ١٤ ی نۆڤەمبەری (١٨٣١)، کاتێك کەلەخەودابوو، بەئارامی گیانی سپارد، لەکاتێکدا کەتەنانەت ئاگای لێنەبوو ژیانی کەوتۆتە مەترسیەوە. بەهەمان شێوە کەخۆی داوای کردبوو لەتەنیشت فیختە بەخاك سپێردرا. ئارامگای هیگڵ، کەکەوتۆتە گۆڕستانی(دروتن شتات)، دروست لەباکووری سەنتەری شار، ئێستا بەزیارەتگایەکی میللی دەژمێردرێ .

(کریستیەن)ی خوشکی هیگڵ، هەرکە لەمردنی براکەی ئاگاداربووەوە، دەستی بەنووسینی ئەو بیرەوەریانە کرد کەتیایدا سەردەمی منداڵی خۆیانیان پێکەوە

بەسەربردو باس دەکرد. ئەو، ئەوبیرەوەریانەی بۆبیۆەژنەکەی هیگڵ ناردنوماوەیەك دواتر، بەخۆ فرێدانە نێو دڵی رووبارەوە، خۆی نقوم کردو لەنێو ئاودا خنکا.

پێنج ساڵ دوای ئەوە، مارکس وەکو خوێندکارێك هاتە شاری بەرلینولەگەڵ بەرهەمەکانی هیگڵدا ئاشنا بوو. ئەو دوای ئەوەی کەتێزی بنچینەیی ئەندێشەکانی هیگڵی وەرگرت ودواتر کاردانەوەی لەبەرامبەریاندا نیشاندا، سەنتێزی(ئەو تێزو ئەنتی تێز)ەی یانی فەلسەفەی ماتریالیزمی دیالەکتیکی خۆی هێنایە ئارا. ئەو فەلسەفەیە، بەهیچ شێوەیەك ئەو شتە نەبوو کەهیگڵ بۆ رۆحی جیهان مەبەستی بوو.

پاشکۆ

هیگڵ پێیخۆشبوو کەزۆر بەجیدی حسابی بۆبکەنوئەو خواستەی ئەو هاتەدی. هەوێنی فەلسەفی هیگڵباوەڕی (هیگڵیانیزم) لەسەرتاسەری ئەوروپا بڵاوبووەوەو هەموو گروپە فەلسەفیە زانکۆییەکانی لەبیرکردنەوەی فەلسەفی خستەژێر باڵو پاراستنی خۆیەوە. هیگڵباوەڕی-داکۆکی لەرەوشی بەردەست دەکرد-دروست هەمان ئەو شتەبوو کەلەئەڵمانیای سەردەمی ویلهلم (مەبەست، قۆناغی حکومەتی ویلهلمی دووەمی پادشای پروسیای ساڵەکانی ١٨٨٨-١٩١٨، و.فارسی)و بەریتانیای سەردەمی شاژنەڤیکتۆریا، مایەی نیازو مەبەست بوو. ئەو پەسندانو ستایشکردنە بەشکۆ وبەزەحمەت دەرکردنە لەدەوڵەتی بۆرژوازیی، بەمسۆگەری دەبوا دروستکراووبچنرابوا(هەتا) ئەگەر هیگڵ زەحمەتی تاقەتپروکێنی دروستکردنەکەی قبوڵیش نەکردبا. فەلسەفەی هیگڵ، هەموو

پێداویستیەکانی زەمانەی فەراهەم کرد. نەزم ودیسپلین، باوەڕبوون بەکاری سەخت لەپێناو کاری سەخت، باوەڕبوون بەنەریت وسروشتی پێشکەوتنهێنەرو باشکردنی دەردو ئازارەکان، باوەڕبوون بەسیستمێکی وەردەکارو ژیرانە کەبنیادە میتافیزیکیەکانی لەدوای هەر دەرککردن وتێگەیشتنێکەوەیە-ئەمانە هەموو شتگەلێك بوون کەلەخوێنەرانی هیگڵ (بەچاوپۆشین لەچینە مامناوەندیەکانی کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدە) داوا دەکرا. سیستمی قووڵو هەمەگیری هیگڵ لەجۆرە یارییەکی مۆهرەکانی شووشەیەکی گەورە دەچوو: جۆرێك مەیدانخوازیی فیکری کەزۆرێك لەگەورەترین بیرمەندەکانی سەردەمی بۆلای خۆبەکێش کردو ئەگەری ئەوە هەبوو کەئاوا بمێنێتەوە، بەڵام ئەوروپا لەدەروازەی پێنانە نێو کورکبوونێکیتری درێژخایەنی سەدە ناوەڕاستەکان نەبوو، بەڵکو تیایدا دیالەکتیك، لەبەراوردکرن لەگەڵ پێوانەی (شێوەیی-Syllogism)، رۆڵێکی تەنانەت گرنگتری بەخۆوە دەگرت.

ئایا شتێکی وا لەسەروبەندی روودان دابوو؟ بێگومان هەوڵدانێك-بەشێوازی جۆراوجۆر، بەڵام بەدەرەنجامی ترسناکی هاوشێوەی یەکتر-درا تا وەها سەردەمێك هاتە ئاراوە. بەوشێوەیە، ناتوانین گوناهی ئەو هەوڵدانە ترسناك ونەفرەتاویانە بخەینە ئەستۆی ئەندێشەکانی مامۆستایەکی زانکۆ بەتەنیا-کەرۆبێکی دوشامبری زەردو خاکی دەکردەبەر-. تاوانی ئەو دەرهەقی زمان، پنگاندنەوەو ئاڵۆزگۆیی بوو، بەڵام تاوانی ئەوان درۆگۆییو ناڕاستی بوو. تێگەیشتنی هیگڵ لەجیهان، دواجار جۆرێك ئەفسانەسازی عەقڵانی مەبەستدار بوو، (بەڵام) ئەوان تەنانەت بەتەمای ئەوەش نەبوون لەهەوڵی تێگەیشتون (شیکردنەوەی) جیهاندابن، بەڵکو حەزیان لێبوو جیهان بگۆڕن (ئەمە، ئاماژەیە بەوتەی بەناوبانگی مارکس کەپەیامی فەیلەسوفەکانی بەگۆڕینی جیهان دەزانی نەك شیکردنەوەکەی.

و.فارسی). هیگڵباوەڕی (هیگڵیانیزم) بەجۆرێك ئەفلاتونگەرایی (Platonism) بێئەندازە دروستکراوو ڕێکخراوو بەهاش‌وهوش، دراوەتە قەڵەم.

ئەفلاتون باوەڕی بەئایدیاکان یانموونەی پەتی (لەمادە)-کەواقیعیەتی بنچینەییە-هەبوو نەك بەجیهانی شێواوو بێسەروبەری بەشەکان کەئێمە تیایاندا بەسەردەبین. ئەو دنیایەی کەئێمە لەدەوروبەری خۆماندا دەیبینین، تەنها تائەو شوێنە واقیعیە کەئەو ئایدیا یانموونە بالآیانە(Transcendent) لەخۆدەگرێ (بۆنموونە، تۆپێکی سوور، لەخۆگری ئایدیای دیاریکراوی (پەتی) سوور، گۆیی، خاسیەتی فەنەری وشتی لەوجۆرەیە.) بەلاّم لەهیگڵباوەڕیدا، ئەو میلۆدیە سادەیەی ئایدیا ئەفلاتونیەکان، گۆڕا بۆئۆپێرایەکی نەفەسگیرو درێژدادڕی پڕلە وشەی وشك‌وبرینگ‌و پڕباق‌وبریق.

شایانی باسە پێناچێ ئەوە هەموو سەراپا کات بەفیڕۆدانێك بووبێ‌وبەس.

ئەوجۆرە سیستمە میتافیزیکیە ناقۆلاّیانە، ڕەنگە بێئەوەی ئاگایان لێبێت کەوتبنە خزمەتی ئامانجێکی مێژوو. شێوازو تەکنیکی ئاڵۆزی کیماگەران بەتەرزێکی هاوشێوەی یەکتر، تێکەڵ‌و ئاوێتەی میتافیزیك‌و سەیروسەمەرە فیکریەکان ببوو، بەلاّم ئێستا ئەمانە بەشێوازو تەکنیکگەلێك دەژمێردرێن کەئەندێشەگەلێك بەزیندوویی پایەدار دەهێڵنەوەو گەشەیان پێدەدەن کەدواتر زانستی شیمییان پێك هێنا. ڕەوتێکی هاوشێوە دەتوانین بەچاکی لەفەلسەفەی سەدەی نۆزدەدا، لەکاردابیبینین، فەلسەفەیەك کەلەگەڵ سیستمگەلی میتافیزیکی شکۆداری خۆیدا، بەرزەفڕانەترین پرۆژەی عەقڵی مرۆڤی-یانی دەرخستنی تەواوو سیستماتیکی جیهان-ی بەزیندوویی هێشتەوەو پەرەی پێدا. کیمیاگەری عەقلاّنی پێویست بۆپرۆژەیەکی ئاوا، لەوکاتێکدا درێژەی بەگەشەو پەرەسەندنی خۆی دەدا کەزانستی مۆدێرن لەقۆناغی منداڵێتی خۆیدا بووو هێشتا هی ئەو بەزرەفڕیە نەبوو، بەلاّم سەرەنجام ئەوەی کەسەرکەوت، ڕاستنەمایی یازماننەرمی

(Plausibility)بوو. ئەوەتا ئێستا لەجیاتی شێوازی دیالەکتیك کە(مس)ی گۆڕی بۆزێڕ (یانی بەلگەکاری نزمی گۆڕی-گەیشتووینەتە ڕادەیەك کەباوەڕمان بەدامودەزگای سستولەژێر هەڕەشەی تەقینەوەی زانستدا، هێناوە.

فیزو بەرزەفڕیی هیگڵباوەڕی لەوەدا بوو کەخواستێکی وردی زانستی هەبوو. وەك چۆن بینیمان، شێوازی دیالەکتیك، نە لۆژیکیانەیەو نە زاستی، بەلاّم تەنانەت لەوەش خراپتر، هزرو ڕێبازی هیگڵباوەڕی بە ڕەهایی ((لەسەر بنەمای پێکهاتی زانستی جێگیرە)). ئەو ئەندێشەیە کەئەو ڕەهابوونە، تاکە واقیعیەتێکی بێهاوتاوبنەڕەتیە، بەوتەرزە بیرکردنەوەیە کۆتایی هات کەجیهانی واقیع‌و ئەوانەیش کەتیایدا بەسەر دەبەن، بەهایەکیان نییە. هەرچی شتێك کەتاکە کەسیە، وەکو شتێك لێهات کە((لەواقیعی ئەمردا، بوونی نییە))، بەڵکو تەنها بەشێکە لەپرۆسەیەك کەلەوە هەڵدەبڕێ‌و لەسەرووو ئەودیوی ئەوەوەیە. تاعوونەکانی سەدەی بیستەم، تاعوونی سیاسی بوون‌و باوەڕبوون بەو ئەندێشە وێرانکەرە، باسیلی(Bacille)ئەو تاعوونانە بوو.

لەنووسینەکانی هیگڵ

هەرچیەك کەعەقلاّنیە، واقیعیەو هەرچیەك کەواقیعیە عەقلاّنیە.

(فەلسەفەی هەق، پێشەکی)

دەتوانین ئەوە نیشان بدەین کەچەمکی فەلسەفە، تەنانەت لەبیرکردنەوەی رۆژانەمان بەشێوەیەك لەشێوەکان بوونی هەیە. ئێمە بەدەرك وئارەزووە راستەوخۆکانی خۆمان دەست پێدەکەین، بەڵام ئەو دەرك وئارەووانە، ئێمە رووەو ناراستەوخۆیی خۆی، بەدەرککردنی شتێکی گەورەتر لەخۆمان-بوونی بێسنوورو ئیرادەی بێ سنوور-رێنوێنی دەکات. ئەمە هەمان ئەو رێڕەوەیە کەئێمە لە(دیاردەناسیی رۆح) پەیگیریمان کردووە.

(زانستنامەی زانستە فەلسەفیەکان لەسەرجەم ٣)

* * *

کات، وەك شوێن، یەکێکە لەشێوە پەتیەکانی دەرکی هەستی یابەڵگەی (هەستی) کات، مەرجی پێویستە بۆهەرجۆرە دەرکێکی هەستی چالاك‌و راستەوخۆو هەرشتێك کەدەرك دەکرێت-واتە مەرجی پێویستی هەر ئەزموون‌و هەرشتێکە کەتاقیدەکرێتەوە-سروشت لەکات وشوێن پێکدێت‌و پرۆسێسێکە. کاتێك پەنجەی جەختکردنەوە دادەنێینە سەرلایەنی شوێن لەخەسڵەتی ئەبژیکتیڤ یابابەتی ئاگادارین، کاتێك جەخت لەسەر لایەنە کاتیەکەی دەکەینەوە، لەخەسڵەتی سوبژکتیڤ یاخودیەکەی ئاگادار دەبینەوە. سروشت، وەك چۆن ئێمە دەرکی دەکەین، پرۆسێسی بێ‌پایان‌و بەردەوامی وەرگۆڕان‌وجێگۆڕکێکردنە. بوون‌و گەندەڵیی هەموو شتێك لە(کات)دا روودەدەن. شتەکان، تەنها لەکاتدا نین، بەڵکو کاتمەندیشن. کات رووێکە لەهەبوون.

(زانستنامەی زانستە فەلسەفیەکان لەسەرجەم، ٢٠١)

* * *

هەر ئەندێشەیەکی لۆژیکی راستەقینەو راست‌ودروست، خاوەنی سێ رەهەندە. یەکەم، رەهەندی تەجریدی یامایەی دەرککردن، کەچیبوونی

هەرشتێك نیشان دەدات. دووەم، رەتکردنەوەی دیالەکتیکەکەی، کە ئاشکرای دەکات ئەو شتە هیچ نییە. سێیەم، رەهەندی (سپێکولاتیڤ-Speculative)-کە دەرکی(کۆنکرێت-Concrete)یە. یەکەمیان لەهەمان کات، هەمان شتە کە نییە. ئەو سێ رەهەندە(تەنها) هەرتەنها سێ رەهەندی لۆژیك نین، بەڵکو لەوە زیاتر، توخمگەلی بنچینەیی هەرشتێك هەن کەواقیعیەت‌وحەقیقەتی لۆژیکیان هەیە. ئەمانە بەشێك لەهەر چەمکێکی فەلسەفین.

هەر چەمکێك، عەقلانیە، پرسێکی دیاریکراووداماڵراوە کەلەبەرامبەر چەمکێکیتردا دانراوەو لەرێڕەوی یەکپارچەکردن لەگەڵ دژەکەی خۆیدا دەبێتە تێگەیشتن. ئەمەیە پێناسەی دیالەکتیك

(زانستنامەی زانستە فەلسەفیەکان لەسەرجەم، ١٣)

* * *

بەمشێوەیە، یەکەمین مەرجی بەرچاو بۆدەستەبەرکردنی هەرشتێکی مەزن یاعەقلانی، چ لەژیان وچ لەزانستدا، بریتیە لەهەبوونی سەربەخۆیی وجیاوازبوون لەرای گشتی. گومانی تیانییە، رای گشتی، زوو یادرەنگ ئەو دەستاوەردە بەرەسمیەت دەناسێ‌ولەکاتی خۆیدا، دەیگۆڕێ بۆیەکێ لەپێشداوەرییەکانی خۆی.

(فەلسەفەی هەق، ٣١٨)

* *٥٠ *

کۆمەڵی مەدەنی، وەك شێوەیەك لەخێزانی گشتی، بۆی هەیەو لەسەریەتی کەچاودێری لەسەر پەروەردەو فێرکردن بکات‌و ئۆتۆریتەو کاریگەری لەسەر هەبێ. چونکە پەروەردەو فێرکردن، تواناو قابلیەت بەمنداڵ دەبەخشێ بۆئەوەی کەببێتە ئەندام لەکۆمەڵدا.

@kurdica

لــەو بــوارەدا، مافــی کــۆمەڵ، زۆر زۆر گــرنگترە لەخواســتە تایبەتــی‌و لەگۆڕانهاتووەکانــی دایك‌وباوکــان، بەتایــبەت لەوجێــیەدا کەئــەو پــەروەردەو فێرکــردنە، بەدەســتی دایــك‌و باوکــان نــا، بەڵکــو بەدەســتی کەسانی‌ترەوە ئــەنجام دەدرێت.

(فەلسەفەی هەق، ٢٣٩)

★ ★ ★

ئــێمە ئەڵمانــیەکان، تەنانــەت ئەگــەر هــیگڵ هەرگیــز نەشــبایە، دیسان هــەر هیگڵیانە دەبووین، تائەو شوێنەی کەبەپێچەوانەی دانیشتوانی وڵاتانی دراوسێی میدیــتەرانە، بەشــێوەیەکی خۆرســکانە، وەرگۆڕان‌وگــۆڕین-لەبــەراورد لەگــەڵ گــەردوون یــا بــوون-بــەخاوەن مانایەکی قووڵتر‌و بەهایەکی مەزنتر دەزانین. ئێمە بەدەگمەن باوەڕمان بەپاساوو بەڵگەکاری هەیە بۆچەمکی گەردوون یابوون.

(نیچە، زانستی شادی بژاردەگۆ ٣٥٧)

★ ★ ★

چــۆن خــووو رەوشــتی ئــازاد-ئەگــەر نــەك هەرج‌ومەرجخــواز-ی ئــێوە، بەئــێش‌وئازاری ئەسـپانیایی شـێوە کـەمن (رۆح) لەچوارچـێوەکەدا جێدەکەمەوە، رازی دەبێت؟

(نامەی ١٦٧ بۆفون سینکلەر

(پێش نووس). ناوەڕاستی ئۆکتۆبەری ١٨١٠)

★ ★ ★

مـادام فەلسـەفە دەتوانێ بانگەشەی ئەوەبکات کەپەیوەستبوون‌و ئارەزووێکی ئـازادو ناوابەسـتە-لەراسـتیدا تەنانەت بلندترین‌و بالاترین ئارەزووە-ە، مامۆستاکەی دەبــێ بەراشـکاویەوە بەهەمـووان رابگەیـەنێ کەلەهـیچ جێـیەکدا مەیسـەرنییە

فەلسـەفە بەهایەکـی ئەوتـۆی هـەبێ مەگـەر بۆژمارەیەکـی کەبەپەنجـەی دەسـت بژمێردرێن.

(نامەی ١٥٢بۆفان گێرت، نورمبێرگ ١٦ی دیسامبەری ١٨٠٩)

★ ★ ★

مـرۆڤ تـەنها لەسـنوور وکەوشـەنی دەوڵەتـدا، خاوەنـی بوونێکـی عەقڵانـیە. ئامانجی هـەر پـەروەردەو فێرکردنێك، ئەوەیە کەئەوە دەستەبەربکات تاك دەست لەوە هەڵبگرێ کەتەنها هەربەشێوەی سوبژکتیڤ یاتاکەکەسی بمێنێتەوەو بوونی بابەتـی یائەبژکتـیڤ لەدەوڵەتـدا وەدەسـت بێـنێ ...ئەو گشت بوونی خۆی لەپای دەوڵــەت دەزانــێ ...هەرجــۆرە بــەهاو واقیعیەتێکــی رۆحــی یامۆراڵــی کەئــەو هەیەتی، تەنها بەرهەمی دەوڵەتە.

(دەرسە وتارییەکان لەبواری فەلسەفەی مێژووی جیهان، پێشەکی.)

★ ★ ★

ئـێمە لەمـێژوو لەسـەر ئـەوەی هەبـووەو ئـەوەی هەیـە رادەوەسـتین، بـەڵام لەفەلەســەفەدا، بەپێچــەوانەی مــێژووی نــەك هەرتــەنها ئــەوەی پەیوەســتە بەرابـردوو یاتەنانـەت بەئاییـندە، بەڵکو بەوەی کەهەیە، هەم لەم (کات)ەداو هەم بۆهەمیشە، واتە لەگەڵ عەقڵدا سەروکارمان هەیە.

(دەرسە وتارییەکان لەبواری فەلسەفەی مێژووی جیهان، پێشەکی)

★ ★ ★

سیسـتمی ئەخلاقیـی کۆمەڵگە، لەرۆحێکدا کەتیایدا لەنێوچوو، واتە لەتاك، گەیشتە ئامانج‌و حەقیقەتی خۆی. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو پێناسە مافگەراییە (تاك یاکـەس) جەوهەرو ئەنجامێکی هاوتای سیستمی ئەخلاقی هەیە. پرۆسەی کلتورو بـاوەڕی جیهانـی، ئـەو پرسـە تەجـریدیە-واتـە کەسـی پەتـی-لەنهێنـیەکەی خـۆی دەخـات‌و بەتەواوکردنـی ئـەو پرۆسێسـە جـیاکاریە، بەوەدەسـتهێنانی ئـەو پـەڕی

ئەبستراکتەوە، نەفس یاخودبوونی رۆح، دەبێتە خاوەنی جەوهەرو سەرەتای ئیرادەی گشتیو سەرەنجام دەبێتەوە بەهی خۆی.

لەو قۆناغەدا، هۆشیاری، سەرەنجام بەشێوەی گشتی، بۆتە لەخۆگری حەقیقەتێك کەمەبەستەکەی ئەوەیە، چونکە حەقیقەتی ئەوە، خودی هەمان ئەو هۆشیاریەیە. هەرجۆرە دژبەریەك لەنێوان ئەو دوو لایەنە، لەنێو چووەو نەماوە، لەگەڵ ئەوەدا نەك بۆئێمە(کەتەنها گەلاڵەی گشتی ئەو پرۆسەیە دەدەینە دەستەوە)و نەك تەنها بەشێوەی ناراستەوخۆ یا نهێنی، بەڵکو بەواقیع بۆخودی هۆشیاریی خودی لەنێو چووە. بەمپێیە، هۆشیاریی خودی بەسەر ئەو ناکۆکیو دژبەریەی کەهۆشیاری، خۆی لەخۆگریەتی، زاڵ بووە. ئەو ناکۆکیە، بریتیە لەململانێ و مشتومڕی نێوان لێبڕاوی یادڵنیایی خود(Self)و ئەبژە یان بابەتی ئەوەوە، بەڵام ئێستا ئەبژە یابابەتی هۆشیاری، لێبڕاوی یادڵنیایی خودە کەبریتیە لەهۆشیاری: دروست بەهەمان شێوەی کەدڵنیایی خودخۆی، بەواتای وردی وشەوە، ئیدی ئامانجێکی بۆخۆی نییەو چیتر مەرجدارو دەستنیشانکراو نییە، بەڵکو هۆشیاریی سەرلەبەرو پەتیە.

(دیاردەناسی رۆح، رۆح، VI)

* * *

زەهن(یارۆح)ی جیهانی، خۆی لەهونەردا بەشێوەی دیاردەو دیمەنی خەیاڵیو لەئاییندا بەشێوەی هەستو نەستو وبیرکردنەوەی(REPESENTAIVE) خۆدەرخستنەوە، دەخاتە رووەوەو لەفەلسەفەدا لەپێگەوپایەی ئازادیی پەتیوسەرلەبەری ئەندێشەدا دەردەکەوێت. لەمێژووی جیهاندا، زەهنی جیهانی، خۆی بەشێوەی بوونی زەهن لەسەرجەمبوونی دەرەکی وناوەکیدا نیشان دەدات. مێژووی جیهان، دادگای داوەریە، چونکە لەسەرجەمبوونی رەهایدا، پرسی بەشەکی واتە شێوەکانی پەرستن، کۆمەڵو

بیرورا میللیەکان بەهەموو بوونە جۆراوجۆرەکانیان-تەنها بەشێوەی نموونەیی یا ئایدیالی(Ideal) ئامادەنو بزاوتی زەهن لێرەدا دەرخەری دروستکردنی ئەوەیە...

مێژووی جیهان، حوکمێکی زۆرە ملێیانە، یانی چارەنووسێکی کوێرانە کەخۆی بەشێوەی تەجریدیو ناعەقڵانی بەئەنجام دەگەیەنی، نییە. بەپێچەوانە، لەورووەوە کەزەهن یارۆح، بەشێوەی نهێنی کاریگەرانە، عەقڵە(Reason)، وعەقڵ لەزەهندا بەشێوەی هۆشیاری بۆخۆی ئاشکرایە، مێژووی جیهان، کامڵبوونو پیگەیشتنێکی پێویستە، پێگەیشتنی ئازادی زەهن، قۆناغەکانی عەقڵو بەوپێیە هۆشیاریی خودیو ئازادیی زەهنە.

مێژووی زەهن(یارۆح)، چالاکیی ئەوە. زەهن(یارۆح) تەواو هەمان ئەو شتەیە کەئەنجامی دەداو کارەکەی، خۆی بابەتی هۆشیاری خۆی دروست دەکات. لەمێژوو، کاری زەهن، لەخۆی لەپایەوپێگەی زەهندا، هۆشیاری بەدەست دێنێ و زەهن، خۆی لەشیکردنەوەی خۆی لەخۆیەتی بۆخۆیەتی دەرك دەکات.

ئەو دەرككردنە، بوون وبنەمای ئەوەو هێنانەدی ئەو دەرككردنە لەقۆناغێکدا، رەتکردنەوەی ئەو قۆناغەو پێشخستنیەتی بۆ قۆناغێکی بالاترو باشتر، لەیەك کاتدا.

(فەلسەفەی هەق، بەشی مێژووی جیهان).

* * *

لەنووسینەکانی هیگڵدا، هەندێ لاپەڕەی وابەرچاو دەکەون کەلەجیهانی ئەندێشەدا هەمان کاریگەریان هەیە کەچامەکانی(مالارمێ) لەجیهانی شیعردا هەیانە. ئەو لاپەڕانە، شتێك نین جگە لەبیانووێك بۆوروژاندنی(خوێنەر) وجیاوازی ناسك یاقسەی نەستەق وگاڵتەی نارۆشنی سۆزدارانە. ئەو قسەیە لەشکۆو بەهای ئەوانە کەم ناکاتەوە، بگرە تەنانەت ئەو شکۆو بەهایەیان

زیاتــریش دەکــات. لەگــەڵ ئــەوەدا، دەرمانــە ســڕکەرە زارەکــیەکان وداتاشــینی دەربڕینوگوزارشتی لەشێوەی هیپنۆتیزم، نابێ وەکو حەقیقەت بەسەر ئێمەدا بسەپێندرێن.

(جیڤانی پاپینی، بیستوچوار بیرمەند).

★ ★ ★

کاتــێك کەیەســوعیەکان(Jesuits-یاژیــزوتیەکان: گــروپێك لەکڵێســای کاسۆلیك کەبایەخێکی تایبەتیان بەکاروباری تەبلیغیوپەروەردە دەدا.) هەروەها بانگەشەکارانی مەزهەبی کاسۆلیك، بۆیەکەمجار دەست بەکاربوون تاکو کلتورو داب ونەریتی ئەوروپایی فێری سوور پێستەکان بکەن...چوونە نێو هۆزوتیرەکان وبەرنامەی رۆژانەیان بۆدانان، وەك ئەوەی ئەوانە منداڵی قوتابخانەبن.

خۆجێیینشینەکان، هەرچەند کاریان هەباونەبا، لەکاتی خۆی وبەپێی مەیسەربوون پەیڕەویان لێکردن. بانگەشەکارانی ئایینی، هەروەها عەمبارو دەبۆگەلێکیان دروست کردو سوورپێستەکانیان فێرکرد کەچۆن سوودیان لێوەربگرن تابتوانن پێویستیەکانی ئایندەی خۆیان دەستەبەربکەن. بانگەشەکارانی ئایینی، بەچەشنێك رەفتاریان لەگەڵ سوورپێستەکانی ژێرسەرپەرشتی خۆیان دەکرد کەوەك بڵێی ئەوانە منداڵ بنوباشترین هەڵسوکەوتو شێوازیان بۆبەشارستانیکردنی ئەوان گرتەبەر، من تەنانەت لەبیرمە کە بانگەشەکارێك کردبووی بەخوو نیوەشەوان زەنگێك لێبدا تالەو رێیەوە، ئەرکی ژن ومێردایەتی سوورپێستەکان وەبیر ئەوان بێنێتەوە، چونکە بەو جۆرە نەبوایە، هەرگیز وەبیریان نەدەبوو خەریکی ئەو کارەبن. ئەو یاساو رێسایانە لەسەرەتادا، کاریگەرییەکی (زۆر وسوودمەندی) هەبوو کەئەوە بریتی بوو لەوروژاندنو بەئاگاهێنانەوەی پێداویستیەکانی ئەوان، ئەو پێداویستیانەی کەچاوگی هەرچەشنە چالاکییەکی مرۆڤن.

(دەرسە وتاریەکانی لەبواری فەلسەفەی مێژووی جیهان، پێشەکی)

کاتنووسیی رووداوە گرنگەکانی فەلسەفە

(مێژووەکان زایینین).

★سەدەی شەشەمی پ.ز : دەستپێکی فەلسەفەی رۆژئاوا بەئەندێشەکانی تالس مەلێتی.

★کۆتایی سەدەی شەشەمی پ.ز: مردنی فیساگورس(فیپاغورپ)

★٣٩٩ی پ.ز: سوقرات لەئەسینا بەمەرگ حوکم درا.

★٣٨٧ی پ.ز: ئەفلاتون ئاکادیمیای خۆی کەبەیەکەمین زانکۆ دەژمێردرێ ، لەئەسینادا دروست کرد.

★٣٣٥ی پ.ز: ئەرستۆ قوتابخانەی لیسەئوم لەئەسینا بنیات دەنێ کەدەبێتە هەڤرکی ئاکادیمیا.

★٣٢٤ی پ.ز: ئیمپراتۆر(کونستانتین)ی ئیمپراتوریای رۆمای بۆشاری بیزانس گواستەوە.

★٤٠٠ی زایینی: (سەنت ئاگوستین) کتێبی (دانپێدانان)ی خۆی دەنووسێ . فەلسەفە لەئیلاهیاتی مەسیحیدا دەتوێتەوە.

★٤١٠: رمانی ئیمپراتۆریای رۆم بەدەستی ڤیزیگتەکان وسەرەتای چاخی تاریکی.

★٥٢٩ی زایینی: داخستنی ئاکادیمیای ئەسینا بەفەرمانی ئیمپراتۆر (یوستینین) نیشانەی کۆتایی چاخی حیکمەتی یۆنانی.

★ناوەڕاستەکانی سەدەی سێزدە: (تۆماس ئاکویناس) شرۆڤەی خۆی لەسەر بەرهەمەکانی ئەرستۆ دەنووسێ . چاخی فەلسەفەی خوێندنگەیی.

★١٤٥٣ز: رووخانی بیزانس بەدەستی تورکەکان. کۆتایی سەردەمی ئیمپراتۆریای بیزانس.

★١٤٩٢ز: (کریستۆف کۆلۆمب) دەگاتە ئەمریکا. چاخی نوێگەری لەشاری فلورانس‌و بوژاندنەوەی سەرلەنوێی پەروەردەو ڕێنوێنەکانی یۆنانی.

★١٥٤٣ز: (کۆپەرنیك) کتێبی دەربارەی (خولانەوەی تەنەئاسمانیەکان) بڵاودەکاتەوەو لەرووی بیرکاریەوە دەیسەلمێنێ کەزەوی بەدەوری رۆژدا دەسووڕێتەوە.

★١٦٣٣ز: کڵێسا، گالیلە ناچاردەکات کەبەفەرمی تیۆری سەنتەربوونی رۆژ رەت بکاتەوەو نکۆڵی لێبکات.

★١٦٤١ز: دێکارت، (تێروانینەکان)ی خۆی بڵاودەکاتەوە. دەستپێکی چاخی فەلسەفەی مۆدێرن.

★١٦٧٧ز: کتێبی (ئەخلاق)ی سپینۆزا دوای مردنی مۆڵەتی بڵاوبوونەوە وەردەگرێت.

★١٦٨٧ز: نیوتن کتێبی (بنەماکان) بڵاودەکاتەوەو تیایدا لەسەر پێناسەکردنی چەمکی (کێشکردن) رادەوەستێ .

★١٦٨٩ز: لۆك، (نامیلکەی سەبارەت بەتێگەیشتنی مرۆڤ) بەچاپ دەگەیەنێ. دەستپێکری قۆناغی فەلسەفەی ئەزموونگەرایی.

★١٧١٠ز: برکێلی، کتێبی (بنەماکانی زانستی مرۆڤایەتی) بڵاودەکاتەوەو رەسەنایەتی ئەزموونگەرایی دەگەیەنێتە سنووری نوێوە.

★١٧١٦ز: مردنی لایبنیتس

★١٧٣٩-٤٠ز: هیوم (نامیلکەی لەسروشتی مرۆڤ)دا بڵاودەکاتەوەو رەسەنایەتی ئەزموونگەرایی تاقەڵەمڕەوە لۆژیکیەکەی بۆپێشەوە دەبات.

★١٧٨١ز: کانت کەبەیارمەتی هیوم لە(خەوی جەزمی خۆی بەخەبەر دێتەوە)، کتێبی (رەخنەی عەقڵی پەتی) بڵاودەکاتەوە. چاخی شکۆداری میتافیزیکی ئەڵمانی دەست پێدەکات.

★١٨٠٧ز: هیگڵ، کتێبی (دیاردەناسیی رۆح) بڵاودەکاتەوە، کەخاڵی لوتکەیی میتافیزیکی ئەڵمانییە.

★١٨١٨ز: شوپنهاوەر، کتێبی (جیهان وەك ئیرادەو دەرکەوتنەوە) بڵاودەکاتەوەو فەلسەفەی هیند لەمیتافیزیکی ئەڵمانیدا دەخاتەرووەوە.

★١٨٨٩ز: نیچە بەراگەیاندنی ئەوەی کە(خوا مردووە) لەشاری تۆرینۆ تووشی شێت بوون دەبێ.

★١٩٢١ز: ویتگنشتاین(کتێبی لۆژیکی-فەلسەفی) خۆی بڵاودەکاتەوەو بانگەشەی ئەوەدەکات کەگەیشتۆتە (دوا ڕێگاچارەکان)ی کێشە فەلسەفیەکان.

★دەیەی ١٩٢٠: گروهی ڤییەننا، پۆزەتیڤیزمی لۆژیکی برەو پێدەدا.

★١٩٢٧: هایدگەر، کتێبی (بوون وکات) بەچاپ دەگەیەنێ کەباس لەجیاوازی نێوان فەلسەفەی شیکاری وفەلسەفەی ئەورووپای رەمەکی دەکات.

★١٩٤٣: سارتەر بەبڵاوکردنەوەی کتێبی (بوون ونەبوون) ئەندێشەکانی هایدگەر تەواودەکات‌و فەلسەفەی ئەگزیستانسیالیزم دەخاتە رووەوە.

★١٩٥٣: بڵاوبوونەوەی کتێبی (لێکۆڵینەوەکانی فەلسەفی) وینگنشتاین دوای مردنی. ترۆپکی قۆناغی شیکردنەوەی زمان.

★ ★ ★ ★

ساڵنامەی ژیانی هیگڵ

★١٧٧٠ز: رۆژی ٢٧ی ئاب لەشاری شتوتگارت چاوی بەدنیا هەڵهێنا.

★١٧٨١ز: تووشی تایەکی زۆر توند دەبێت کەهەموو ئەندامانی خێزانەکەیان دەگرێتەوەو دەبێتە هۆی مردنی دایکی.

★١٧٨٨ز: لەزانکۆی توبینگن خەریکی خوێندنی یەزدانناسی دەبێ و لەوێدا لەگەڵ هۆڵدرلین و شلینگدا ئاشنا دەبێ .

★١٧٩٣ز: دوای تەواوکردنی زانکۆ لەزانکۆی توبینگن، دەچێتە شاری بێرن لەسویسرا تاکو وەك مامۆستای ماڵان دەست بەکاربکات.

★١٧٩٦ز: هۆڵدرلین کاری مامۆستای ماڵانی لەفرانکفۆرت بۆدەستەبەر دەکات.

★١٧٩٩ز: مردنی باوکی هیگڵ، هەندێ دەرامەتی شەخسی وەك میرات بۆبەجێدێڵێ .

★١٨٠١ز: بەیارمەتی شلینگ، وەك مامۆستای ئازاد زانکۆی یەنا دادەمەزرێ .

★١٨٠٦ز: هیگڵ لەهەمان کاتدا کەناپلیۆن لەجەنگی یەنا سەردەکەوێ ، نووسینی کتێبی (دیاردەناسیی رۆح) بەئەنجام دەگەیەنێ .

★١٨٠٧ز: دەبێتە سەرنووسەری رۆژنامەی (بامبورگەر سایتونگ).

★١٨٠٨ز: دەبێتە بەرێوەبەری قوتابخانەیەك لەنۆرمبێرگ.

★١٨١١ز: لەگەڵ (ماری فون توشەر) زەماوەند دەکات.

★١٨١٤ز: بەشی یەکەمی (زانستی لۆژیك) بڵاودەکاتەوە. ئەو کتێبە چوارساڵ دواتر تەواو دەبێت.

★١٨١٧ز: کتێبی زانستنامەی زانستە فەلسەفیەکان بڵاودەکاتەوە.

★١٨١٨ز: دەبێتە مامۆستای فەلسەفە لەزانکۆی بەرلین.

★١٨٢١ز: کتێبی فەلسەفەی حەق بڵاودەکاتەوە.

★١٨٣٠ز: لەدەستی ئەو ئاژاوەو یاخیگەریانەی کەلەبەرلیندا روودەدەن زۆر نیگەران دەبێت. دەبێتە بەرێوەبەری زانکۆی بەرلین.

★١٨٣١ز: لە١٤ی نۆڤەمبەر بەهۆی نەخۆشی کۆلێرا لەشاری بەرلین کۆچی دوایی دەکات.

★ ★ ★ ★

ساڵنامەی سەردەمی هیگڵ

★١٧٧٠ز: لەدایکبوونی هۆڵدرلین، بتهۆڤن و وۆردزورت.

★١٧٧٦ز: کۆلۆنکراوەکانی ئەمریکایی لەبەریتانیایی گەورە سەربەخۆیی وەدەست دێنن، دروستبوونی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا.

★١٧٨٦ز: مردنی (فریدریك)ی گەورە.

★١٧٨٩ز: شۆڕشی فەرەنسا.

★١٧٩٣: شۆڕشی فەرەنسا لەسەردەمی روبسپیر، دەگۆڕێ بۆحکومەتی ترس وتۆقاندن.

★١٨٠٦: ناپلیۆن لەنەبەردی یەنا سەردەکەوێ .

★١٨١٣: لەدایکبوونی واگنەر.

★١٨١٣: ناپلیۆن لەنەبەردی (واتەرلۆ)دا شکست دەخواو بەدوای ئەوەدا، بۆدورگەی سەنت هۆلن دوور دەخرێتەوە. بەریتانیا ئیمپراتۆریای خۆی لەسەرتاسەری هیندستاندا جێگیردەکات.

★١٨١٩ز: سیمۆن بولیڤار، دەست بەنەبەردی خۆی لەپێناو ئازادیی ئەمریکای باشوور لەژێردەستی حکومەتی داگیرکەری ئیسپانیا، دەکات.

★١٨٢١ز: فارادی، یاسای ماتۆڕە ئەلکتریکیەکان دەدۆزێتەوە.

@kurdica

★١٨٢٥ز: داهێنانی هێڵی شەمەندەفەر، هێڵی شەمەندەفەری ئەستاکتون بۆدارلینگتون بەدەستی ستیونسۆن(داهێنەری لۆکۆ مۆتیۆ) دەکرێتەوە.

★١٨٢٩ز: بەریتانیا دەست بەسەر هەموو نیمچە کیشوەری ئوسترالیادا دادەگرێت.

★١٨٣٠ز: یۆنان سەربەخۆیی خۆی لەدەستی ئیمپراتۆریای عوسمانی وەردەگرێت.

★١٨٣١ز: داریون، گەشتە دەریاییەکەی خۆی بەکەشتی بیگلی ئینگلیزی، بەرەو دورگەکانی گالاپاگۆس، دەست پێدەکات.

★١٨٣٢ز: مردنی گوتە لەڤایمار.

++++++++++++++++++++++

((★خۆجیاکـــــردنەوە: (DIFFERENTIATION): ((جـــــیابوونەوەی بەشـەکان لەئەسـڵێك یافـرە رەنگـبوون وئـاڵان لەرەوتـی گەشـەو داهێـنان، وەکـو جیابوونەوەی ئەندامەکان لەدەروونی هێلکەیەکدا. گۆڕان لەسادەییو یەکسانیەوە بۆئاڵۆزکاویو فرەچەشنی)). (مـێژووی فەلەسەفە)، (بەرگی هەفتەم: لەفیختە تانیتچـە) فـریدریك کاپلسـتون، وەرگێرانـی داریوشـی ئاشـوری، کۆمپانـیای بڵاوکـردنەوەی زانسـتی کلتوریوبڵاوکـردنەوەی سـروش، چـاپی دووەم ١٣٧٥، بەرانبەر نامەی وەرگێڕ ل ٤٣٣))

★(Privatdent– ئـەو مامۆسـتایەی زانکـۆ کەموچـە لەزانکـۆ وەرناگـرێ‌و خوێندکاران موچەی دەرس وتنەوەی دەدەنێ . وەرگێر)

★ناونیشانی کتێبەکان پێویستی بەراوێژکردن‌و گەڕانەوە بۆناونیشانی ئەسلیانەوە هەیـە. ئـێمە هـەر سـەرپێی و لەفارسییەوە ئـەو کارەمـان کـردووە، بـۆیە دڵنیاین قسەهەڵدەگرێ . هـەوڵ دەدەیـن لەداهاتوودا ناونیشانی هەموو ئەو کتێبانەی لەم نووسینەدا هاتوون ساغ بکەینەوە. (و.ك)

★ئەم کتێبەپێشتر لەژمارەکانی (٢و٣-٤)ی گۆڤاری ئایدیا بڵاوکراوەتەوە.

★ ★ ★ ★ ★

سەرچاوە:

(أشنایی با هگل)

نووسینی: پۆل ستراتێرن

و.فارسی: مەسعود عولیا

زنجیرەی کتێبی چاپکراوی سەنتەری نما

ژ	ناوی کتێب	ناوی ن، و	نوسین ، وەرگێران
١	گیروگازی چەمکی کۆمەڵی مەدەنی	ئیسماعیل کوردە، رەوشت رەشید، نووری بێخاڵی	وەرگێران/ چ١ ،چ٢
٢	دیموکراسیەت جیاوازیو پێکەوەژیان	ئیسماعیل کوردە	نوسینو وەرگێران
٣	چەمکە ئەنترۆپۆلۆژییەکان	دیار عەزیز شەریف	نوسین
٤	قوتابخانەی فرانکفۆرت	ئیسماعیل کوردە، رێبین رەسول، نوری بێخاڵی	وەرگێران
٥	راپسکانێ لەدنیای سیاسەت	ماجید نووری	
٦	دەنگو سێبەر	ئازاد صبحی	وەرگێران
٧	ئوشێنکاتی یەکەم، لەدووەم ئێستای سەگوەڕ	موتەڵب عەبدوڵڵا	
٨	فروغی فەروخ زاد	سۆران نەقشەبەندی	وەرگێران
٩	سێبەری با	د. موحسن ئەحمەد عومەر	نوسین
١٠	مۆمیای عەرشی سپێدەیەك	ئیسماعیل کوردە	نوسین
١١	ترسی ژمارەکان	شەهرام نامق	نوسین
١٢	باخی زەمەنە بەزەخیەکان	بابان حەمە	نوسین
١٣	لەسەرما ئاژاوەیەك هەیە بۆ خۆکوشتن	رامیار مەحمود	نوسین
١٤	بۆشایی دنیا	نەبەز گۆران	نوسین
١٥	رۆژێك کە تاكو تەنیایە	سەرهەنگ حەمە عەلی	نوسین
١٦	جەژنی مەرگ	کەژاڵ ئیبراهیم خدر	نوسین
١٧	سەفەرێ بۆ رۆژهەڵات	کەریم دەشتی	وەرگێران
١٨	قولاپی ماسی	دڵشاد کازم محەمەد	
١٩	لەو دیو دەرگا داخراوەکان	ئاریز عەبدوڵلا	
٢٠	گەمەی وردە ماسی	صەلاح عومەر	نوسین
٢١	مۆدێرنەکان	ئازاد بەزنجی	وەرگێران
٢٢	دەربارەی عەلمانیەت	بەختیا عەلی، شاهۆ سەعید، هەڵکەوت عەبدوڵڵا ، ئیسماعیل کوردە، جەمال حسێن، توانا ئەحمەد	نوسین
٢٣	مارتن هایدگەر	ئیسماعیل کوردە	وەرگێران
٢٤	سوننەت، مۆدێرنە، پۆست مۆدێرنە	راسان موختار	وەرگێران
٢٥	بیرمەندان لەهەزارەی سێیەم رادەمێنن	رێبین رەسوڵ	وەرگێران

٣٦	عەلمانیەتی ئەوان‌و نیگەرانی ئێمە	ئیسماعیل کوردە	نوسین
٣٧	عەلمانیەت‌و کاریگەرییەکانی	جەمال پیرە	وەرگێڕان
٣٨	دەسەلات‌و حەقیقەت	ئیدریس شێخ شەرەفی	وەرگێڕان
٣٩	گلگامێش	ئیدریس شێخ شەرەفی	وەرگێڕان
٣٠	پێکهاتەو راڤەی دەق	مەسعود بابایی	وەرگێڕان
٣١	رۆژهەلات‌و رۆژئاوا	ئاسۆ جەلال	وەرگێڕان
٣٢	لەهۆکهایمەرەوە تا هابرماس	ئیسماعیل کوردە، جەمال پیرە	وەرگێڕان
٣٣	دەرونزانی	یوسف عوسمان حەمەد	نوسین
٣٤	کۆمەڵناسی	ستار باقی کەریم	نوسین
٣٥	هیگڵ	رێبین رەسوڵ	نوسین